

Takács Izolda¹

“Az agressziós háború [...] magában foglalja valamennyi háborús bűncselekmény gonoszságát”²

Az agressziós cselekmény és az agresszió bűncselekménye Nürnbergtől a Római Statútum *sui generis* joghatósági rendszeréig

Absztrakt

Az agresszió tilalma – mely az általános erőszaktilalom „imperatív magjaként” értelmezhető – a nemzetközi jog egyik legtöbbet vitatott szabálya. Az agresszió fogalmát ugyanis hosszú ideig dogmatikai bizonytalanság övezte, és egészen 1974-ig nem született konszenzus egy működőképes definícióról. Bár az ENSZ Közgyűlés 3314. (XXIX) számú határozatának melléklete végül meghatározta az agressziós cselekményt, de a Római Statútum elfogadásakor az agresszió büntetőjogi felelősségének kérdése még sokáig nyitva maradt. Így az agresszió tilalma a kampalai módosításig csak formálisan szerepelt a Statútumban. Jelen tanulmány az agresszió tilalmának normatív fejlődését vizsgálja a nürnbergi ítélettől napjainkig, különös tekintettel az állami és az egyéni felelősség dogmatikai elhatárolására, valamint a Nemzetközi Büntetőbíróság *sui generis* joghatósági rendszerére. Az elemzés mellett érvel, hogy az agresszió tilalma – a fogalmi viták ellenére – stabil imperatív normává vált, az agresszió bűncselekményének anyagi jogi meghatározása pedig éppen olyan pontosra sikerült, mint amilyennek egy nemzetközi jog szerinti bűncselekménynek, egy *jus cogens* normának feltétlenül lennie kell. Ennek ellenére az agresszió tilalmának szigorúbb joghatósági rendszere jelentősen megnehezíti az ICC-nek, hogy ennek tárgyában eljárjon, de harmonizálása – mely Oroszország Ukrajna elleni agressziója miatt minden eddigénél sürgetőbb lenne – 2025-ben sem történt meg.

Kulcsszavak: Agresszió tilalma, agresszió bűncselekménye, *jus cogens*, *sui generis* joghatósági rendszer, ICC

Abstract

The prohibition of aggression – which may be regarded as the “imperative core” of the prohibition of the use of force – is one of the most debated rules of international law. The concept of aggression was long marked by doctrinal uncertainty, and until 1974 no consensus had been reached on a workable definition of the concept. Although the annex to United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX) eventually defined the act of aggression, the question of individual criminal responsibility remained unresolved for decades following the adoption of the Rome Statute. Thus, until the Kampala Amendment, the prohibition of aggression remained merely nominal within the Statute. This study examines the normative development of the prohibition of aggression from the Nuremberg Judgment to the present day, with particular regard to the doctrinal distinction between state and individual responsibility, as well as to the *sui generis* jurisdictional regime of the International Criminal Court. The analysis

¹ Nemzetközi jogász, PhD, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest; Jogász vendégkutató, Norwegian Centre for Human Rights, Oslo. izolda.t@hotmail.com

² DOI: 10.59558/jesz.2026.2.61

argues that, despite ongoing conceptual debates, the prohibition of aggression has become a stable peremptory norm, and that the substantive definition of the crime of aggression has been formulated with the degree of precision required of an international crime. Nevertheless, the stricter jurisdictional regime governing the crime of aggression significantly complicates the ICC's ability to exercise jurisdiction, and its harmonisation – which has become more urgent than ever in light of Russia's aggression against Ukraine – has still not been achieved as of 2025.

Keywords: Prohibition of aggression, crime of aggression, jus cogens, *sui generis* jurisdiction regime, ICC

I. Bevezetés

Az agresszió tilalma a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normája,³ és ahogy a nürnbergi perekben elhangzott, megsértése egyúttal a legsúlyosabb minden bűnök közül, mert egy agressziós háború „magában foglalja valamennyi háborús bűncselekmény gonoszságát.”⁴ A *Kongó v. Ruanda ügyben* pedig úgy fogalmaztak, miszerint „az emberi jogok és a nemzetközi humanitárius jog tömeges, súlyos és kirívó megsértései mind [...] fegyveres agresszióból származnak.”⁵ Így az is kijelenthető, hogy az agresszió tilalma, az általános erőszaktilalom, az ENSZ Alapokmány 2(4) cikkében kodifikált *jus cogens* normájának „imperatív magjaként”, a többi nemzetközi bűncselekményhez például a népirtás- vagy kínzás büntetétéhez, illetve emberiség elleni bűncselekményekhez hasonlóan, ugyancsak közvetlenül érinti az alapvető emberi jogokat. Éppen ezért az agresszióra nem pusztán államközi jogsértésként kell tekintenünk, hanem – ahogy Tom Dannenbaum is helyesen mutat rá – olyan bűncselekményként, amely közvetlenül sérti az „emberi magot.”⁶ Ennek elismerése pedig jelentősen megkönnyíti például az agresszió bűncselekményéért felelős személyek elszámoltathatóságának fogalmi nehézségeit. Mivel az agresszió esetében is az egyén lesz felelős az államapparátuson keresztül elkövetett tömeges erőszakért, de nem csak azért, mert sérti az államok jogait (bár az államközi elem *sine qua nonja* a bűncselekménynek), hanem mert olyan körülmények között követ el fegyveres erőszakot, amely nem indokolható – egyszerűbben fogalmazva „gyilkosságot követ el emberi lények ellen”, *mérhetetlen szenvedést* okozva ezzel az emberiségnek is.⁷

³ Az ILC 69. ülészakának munkájáról (2017) szóló jelentésében is elhangzott, hogy az agresszió „a nemzetközi jog legsúlyosabb bűncselekménye.” A/72/10, para. 18, 186. o.

⁴ International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment of 1 October 1946, magyarul: Kende, Tamás – Nagy, Boldizsár – Sonnevend, Pál – Valki, László: Nemzetközi jog. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2014, para. 1145.

⁵ Armed Activities on the Territory of the Congo (New Application: 2002) (Democratic Republic of the Congo v. Rwanda), lásd erről <https://www.icj-cij.org/case/126>.

⁶ Tomuschat, Tom Dannenbaumhoz hasonlóan, az emberi lény ‘legbensőbb magjáról’ beszél. Szerinte a nemzetközi jog elsődleges feladata mára az egyes emberek védelme, így a jus cogens szabályok az emberi lény legbensőbb magját, életét, testi és lelki épségét, szabadságát védik. Tomuschat, Christian: The Security Council and Jus Cogens, 36. o. In Cannizzaro, Enzo (szerk.): The Present and Future of Jus Cogens. Sapienza Università Editrice, 2015, 7–69. o., para. 58.

⁷ Dannenbaum, Tom: Why Have We Criminalized Aggressive War?, 1270. o. In Yale Law Journal, 2016/126 (2017), 1242–1318. o., <https://ssrn.com/abstract=2760520>. Dannenbaum több írásában is használja a „human core of aggression” kifejezést. És Dannenbaum, Tom: Aggression and Atrocity: The Interstate Element, Politics, and Individual Responsibility, 245. o. In Bock, Stefanie – Conze, Eckart (szerk.): Rethinking the Crime of Aggression: International and Interdisciplinary Perspectives. TMC Asser Press, 2021, 225–251. o., https://doi.org/10.1007/978-94-6265-467-9_12.

Ezért, amint azt már korábban Koskenniemi általános igénnyel megfogalmazta, egy távoli háború is többet jelent magánszenvedésnél, a háborút elidéző döntés mindig többeket sért, mint annak közvetlen áldozatait. De ennek tudatosítása, egy közös nyelv által – mint amilyen pl. a *jus cogens* elmélet is lehet – képes arra, hogy az egyéni szenvedést, egy távoli háborút, *objektív gonosszá tegye*, ezáltal segít kifejezni, hogy az nemcsak a közvetlen áldozatokat, hanem mindenkit érint.⁸ Ennek a felismerésnek pedig különösen nagy jelentősége van az Ukrajna ellen 2022-ben indított orosz agresszió esetében. Egyetértve Carrie McDougallal, ezt az agressziót nem kizárólag az ukrainai civilek sérelmére követik el, hanem az ukrán katonák és – tágabb értelemben – a nemzetközi közösség egészével szemben is.⁹ Sőt, még az agresszor állam lakossága és a saját fegyveres erőinek tagjai ellen is, akiket arra kényszerítenek vezetőik, hogy *hamis feltételekkel, jogtalanul* vívjanak háborút.¹⁰ Ezért fontos, hogy a háborúk mindenkor kirobbantóit agresszió bűncselekményének tárgyában egyénileg is felelősségre vonjuk.

Mindazonáltal az agresszió sajátos paradoxona, hogy kiemelt súlya ellenére nemcsak fogalmi, hanem számos joghatósági nehézség is kíséri, jóval több, mint más nemzetközi bűncselekmények esetében. Nem beszélve arról, hogy a kampalrai módosításig a Nemzetközi Büntetőbíróság (továbbiakban ICC) statútumában is csak formálisan szerepelt az agresszió tilalma. Ezért jelen tanulmány röviden áttekinti az általános erőszaktilalom szűkebb kategóriáját jelentő agresszió tilalmát az ENSZ Közgyűlés 3314. (XXIX) számú határozatának melléklete alapján, és tisztázza a tilalom legfontosabb tartalmi elemeit. Ezt követően bemutatja az ICC Római Statútumának 8bis cikkére hivatkozva az agressziót, mint állami (*act of aggression*) és mint egyéni büntetőjogi (*crime of aggression*) felelősséget érintő nemzetközi bűncselekményt. Végül röviden kitér arra, milyen jogi lehetőségei vannak a Bíróságnak az agresszió bűncselekményéért felelősök elszámoltatásával kapcsolatban, azaz mit jelent pontosan, hogy az agressziónak *sui generis* joghatósági rendszere van a Római Statútumban.

II. Az agresszió tilalma, mint az erőszaktilalom „imperatív/vitathatatlan” magja

Korábbi írásomban¹¹ már taglaltam, hogy bár az erőszaktilalom teljes szabálya *jus cogens* norma, de még a feltétlen alkalmazást igénylő normák esetében is összetett normákról van szó. Ezért ezek a tilalmak, akárcsak más jogszabályok, ugyanúgy rendelkeznek szűrke zónával és úgynevezett „imperatív/vitathatatlan” maggal. De utóbbi mindössze azt jelenti, hogy

⁸ Vö. Koskenniemi, Martti: Fragmentation of international law: Difficulties arising from the diversification and expansion of international law. Report of the Study Group of the International Law Commission, 2006, 35. o.

⁹ Több jogi szakértő, például a lett, külön kihangsúlyozta, miszerint „[e]z nem regionális kérdés. Nem európai kérdés. Ez egy globális kérdés.” Clancy, Dawn: The Divide Hardens on What a Special Court for the Crime of Aggression by Russia Should Look Like. In Just Security, 2023. május 23., <https://www.passblue.com/2023/05/23/the-divide-hardens-on-what-a-special-court-for-the-crime-of-aggression-by-russia-should-look-like/> (2026. február 26.). Green, James A. – Henderson, Christian – Ruys, Tom: Russia’s Attack on Ukraine and the Jus Ad Bellum, 5. o. In Journal on the Use of Force and International Law, 2022/9(1), 4–30. o.

¹⁰ McDougall, Carrie: Why Creating a Special Tribunal for Aggression Against Ukraine Is the Best Available Option: A Reply to Kevin Jon Heller and Other Critics. In Opinio Juris, 2022. március 15., <http://opiniojuris.org/2022/03/15/why-creating-a-special-tribunal-for-aggression-against-ukraine-is-the-best-available-option-a-reply-to-kevin-jon-heller-and-other-critics/> (2026. február 26.) Statement of the MFA of Ukraine on the Illegitimacy of the Russian Federation’s Presence in the UN Security Council and in the United Nations as a Whole. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, 2022. december 26., <https://mfa.gov.ua/en/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-nelegitimnosti-perebuvannya-rosijskoyi-federaciyi-v-radi-bezpeki-on-ta-organizaciyi-obyednanih-nacij-u-cilomu> (2026. február 26.)

¹¹ Takács, Izolda: A jus cogens archetípusa – Az általános erőszaktilalom jus cogens státusának vizsgálata a feltétlen alkalmazást igénylő normák szigorú demarkációs kritériumrendszere mentén. Kézirat, 2026, megjelenés alatt.

az „imperatív mag” sérelme esetén azonnal, minden kétséget kizáróan megállapítható a nemzetközi jogsértés. Nem pedig azt, amit például Robert Kolb állít, miszerint csakis a norma „imperatív magja” lehet feltétlen alkalmazást igénylő.¹² Úgy vélem, Kolbnak egyedül abban van igaza, hogy ezt a „magot” egy-egy szabály esetében mindig gondosan meg kell határozni, azaz kvázi analitikus integritással kell rendelkeznie. Ám, amint azt látni fogjuk, annak megállapítása, hogy egy norma „imperatív magja” sérült-e, semmiféle nehézséget nem okoz; azaz soha nem kérdéses, ha a fegyveres erőszak nyilvánvaló, legsúlyosabb formái valósulnak meg, ahogy például az orosz agresszió esetében sem volt kérdéses.¹³ De vajon milyen dogmatikai nehézségeket rejt az agresszió meghatározása?

II.1. Kihívások az agresszió tilalmának meghatározása körül

Az agresszió első definícióját 1974-ben fogadta el az ENSZ Közgyűlése a 3314. (XXIX) számú határozat mellékleteként. Ennek alapján az agressziós cselekmény „fegyveres erő alkalmazása valamely állam részéről egy másik állam szuverenitása, területi integritása vagy politikai függetlensége ellen, vagy az Egyesült Nemzetek Alapokmányának céljaival össze nem egyeztethető bármely más módon.”¹⁴ Az agressziós tényállások körébe pedig a következő cselekmények tartoznak:

„[A]z államok fegyveres erőinek inváziója, támadása, mindenfajta katonai megszállás, más állam területének annektálása; más állam területének bombázása egy másik állam fegyveres erői részéről, vagy bármilyen fegyver használata egy másik állam területe ellen; egy állam kikötőinek vagy partvonalának fegyveres blokádja egy másik állam fegyveres erőivel; egy állam szárazföldi, tengeri vagy légi fegyveres erőinek megtámadása egy másik állam fegyveres erőivel; ha egy állam fegyveres erőit, amelyek egy másik állam területén tartózkodnak a fogadó állammal történt megállapodás alapján, a megállapodás rendelkezéseivel ellentétesen használják fel, vagy ha azok a megállapodásban megjelölt időszakon túl tovább tartózkodnak az érintett területen; egy állam területének rendelkezésre bocsátása harmadik állam elleni agresszió elkövetése céljából; ha egy állam fegyveres bandákat, csoportokat, önkénteseket vagy zsoldosokat küld – vagy nevében ilyeneket küldenek – egy másik állam ellen fegyveres cselekmények végrehajtására, amelyek olyan súlyosak, hogy kimerítik a fent felsorolt cselekményeket, vagy ha egy államnak komoly része van benne.”¹⁵

¹² Kolb, Robert: *Peremptory International Law – Jus Cogens: A General Inventory*. Hart Publishing, Oxford – Portland, Oregon, 2015, 75. o.

¹³ Az agresszió legsúlyosabb formája az agressziós háború, ahogy később látható lesz. Lásd: Hoffmann, Tamás: *Contra aggressionem? Az agresszió bűncselekményével kapcsolatos nemzetközi jogi dilemmák*, 60. o., 67. o. In *Állam- és Jogtudomány*, 2019/60(1), 36–68. o. Hozzám hasonlóan Kreß és Holtzendorff is kiemelték, miszerint tagadhatatlan tény, hogy az erőszaktilalom alapvető tartalma egyértelmű, csupán az ezen kívüli területek úgynevezett szürke zónája képezi jogviták tárgyát. Kreß, Claus – Holtzendorff, Leonie von: *The Kampala Compromise on the Crime of Aggression*, 1193. o. In *Journal of International Criminal Justice*, 2010/8(5), 1179–1217. o. Ezen kívül Hoffmann Tamás is rámutatott arra, hogy az agressziós háború definícióját a Londoni Karta nem határozta meg pontosan, hanem azt a bírákra hagyta; az ítélet azonban szintén nem törekedett a koncepció részletes magyarázatára. Ugyanakkor ez azért nem jelentett problémát, mert az adott esetben az agresszió nyilvánvaló volt. Hoffmann: i. m. 44. o. Ehhez hasonlóan Cassese is kifejtette, hogy például az Irak által 1990-ben Kuvait ellen indított támadás egyértelműen megsértette az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdését, és azt önvédelmi helyzet nem igazolhatta, így megvalósult az agresszió nemzetközi bűncselekménye is. Cassese, Antonio: *On Some Problematical Aspects of the Crime of Aggression*, 845. o. In *Leiden Journal of International Law*, 2007/20(4), 841–849. o.

¹⁴ A/RES/3314(XXIX), és vö. Shelton, Dinah: *Jus Cogens*. In *Elements of International Law*. Oxford Academic, 2021, <https://doi.org/10.1093/law/9780198865957.001.0001>.

¹⁵ A/RES/3314(XXIX), és magyarul: Kajtár, Gábor: *Az erőszak tilalma*. In Jakab, András – Fekete, Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, 2018, <http://ijoten.hu/szocikk/az-eroszak-tilalma> [28] (2025. április 9.).

Az agresszió fenti definíciójával szemben azonban több nemzetközi jogász továbbra is szkeptikus, köztük a Nemzetközi Jogi Bizottság (ILC) egyik tagja, Shinya Murase. Murase szerint az agresszió illetően meghatározása egyszerűen *életképtelen*,¹⁶ elsősorban azért, mert az ENSZ Közgyűlés 3314. (XXIX) számú határozatának melléklete *nem több, mint az Alapokmány 2. cikkének 4. bekezdése*.¹⁷ Emellett az agressziós tényállások nem taxatív listája is jelentős aggályokat vet fel.¹⁸ Sőt, e jogdogmatikai bizonytalanságokra hivatkozva egyes szakértők még az agresszió tilalmának *jus cogens* státusát is vitatják.

Bár Murase vádja nem teljesen megalapozatlan abban a tekintetben, hogy az agresszió fogalmát mindig is komoly dogmatikai nehézségek kísérték, de a fenti definíció álláspontom szerint ebben a formában is életképes. Egyrészt a felsorolás mellett egy általános meghatározást is tartalmaz, amely nem csak egyszerű ismételése az Alapokmány 2. cikk 4. bekezdésének. Másrészt a koncepció fő célja az agressziós cselekmények meghatározásának egyszerűsítése volt, nem pedig valamiféle (lehetetlen) esszenciális teljesség elérése.¹⁹ Továbbá, hogy iránymutatásként szolgáljon a BT-nek, miután elsősorban a BT mérlegelési jogkörébe tartozik az agresszió megállapítása, a vélelmezett agresszió eseteit is ideértve – amint ezt a 3314-es határozathoz fűzött melléklet 2. cikke is világosan kimondja.²⁰ Eszerint, ha egy állam elsőként alkalmaz fegyveres erőt egy másik állammal szemben az Alapokmány megsértésével, az *prima facie* agressziós cselekmény bizonyítékának tekintendő, ám a BT az Alapokmánnyal összhangban arra a következtetésre juthat más releváns körülményeket mérlegelve, hogy az agresszió tényének megállapítása nem indokolt – beleértve azt is, hogy a szóban forgó cselekmények vagy azok következményei nem elég súlyosak.²¹ Ezenfelül a határozat mellékletének 4. cikke alapján a BT olyan tényállásokat is agressziónak minősíthet, amelyek egyáltalán nem szerepelnek a listán.²²

Mindezek fényében úgy gondolom, hogy a definíciót és az abban lévő felsorolást a norma *jus cogens* státusának akadályaként tekinteni, vagy használhatatlan fogalomnak minősíteni, nem megalapozott. Ráadásul az ILC 93. ülésén is elhangzott – az agresszió első fogalmi vitája során –, hogy még a büntetőtörvénykönyvekben sem szokatlanok az olyan definíciók, amelyek önmagukban nem elegendőek a bűncselekmény meghatározásához. Például, ha *a definíció egyik eleme a cselekmény indoklásának a hiánya*. Utóbbi mégsem jelenti, hogy a definíció életképtelen, vagy bármi akadálya lenne annak, hogy definiáljuk. Hasonló logika érvényes az agresszióra is: ha az agressziós háború olyan háborút jelent, *amelyet nem az önvédelem jogának gyakorlása során vívnak*, magától értetődik, hogy először az önvédelem körülményeit kell megvizsgálni.²³ Amíg a büntetőtörvénykönyvek esetében azt, hogy egy cikkely alkalmazható-e a szóban forgó ügyre, végső soron a bíró dönti el a körülmények

¹⁶ Nagyon népszerű vélekedés ma is, hogy az agresszió bűncselekményének meghatározását végzetes kétértelműségek övezik, ezért az agresszió a nemzetközi jog furcsa (unusual) bűncselekménye. Dannenbaum, Tom: *Aggression and Atrocity: The Interstate Element, Politics, and Individual Responsibility*, 226. o. In Bock, Stefanie – Conze, Eckart (szerk.): *Rethinking the Crime of Aggression: International and Interdisciplinary Perspectives*. TMC Asser Press, 2021, 225–255. o., https://doi.org/10.1007/978-94-6265-467-9_12.

¹⁷ A/CN.4/SR.3459, 13. o.

¹⁸ Corten, Oliver – Koutroulis, Vaio: *The Jus Cogens Status of the Prohibition on the Use of Force: What Is Its Scope and Why Does It Matter?* 633. o. In Tladi, Dire (szerk.): *Peremptory Norms of General International Law (Jus Cogens)*. Brill, Leiden, 2021, 629–667. o., https://doi.org/10.1163/9789004464124_023.

¹⁹ A/RES/3314(XXIX).

²⁰ Az első agresszió meghatározások egyike, a „*Politis definíció*” volt, amely bevezette az úgynevezett elsőbbségi elvet. Eszerint az az állam az agresszor, amelyik elsőként követi el a tiltott cselekmények valamelyikét. Tsagourias, Nicholas: *Nicolas Politis’ Initiatives to Outlaw War and Define Aggression, and the Narrative of Progress in International Law*, 260. o. In *European Journal of International Law*, 2012/1. 255–266. o., <https://doi.org/10.1093/ejil/chr109>.

²¹ A/RES/3314(XXIX).

²² A/RES/3314(XXIX).

²³ A/CN.4/SR.93., para. 17, 91. o.

ismeretében – ugyanezt az eljárást követve – az agresszió meghatározásakor is az illetékes szervre kell hagyni a végső mérlegelést – azaz az Alapokmány 39. cikke értelmében a BT-re.²⁴ Itt tehát két dolgot lehet leszögezni. Az egyik, miszerint a vádlott érdekében a büntetőjogi normák mindig jogi pontosságot igényelnek, de ha egy adott tényállást nehéz meghatározni, az soha nem lehet akadály a annak – ahogy ez 1951-ben is elhangzott –, hogy megpróbáljunk meghatározni: „az emberi problémákat akkor is meg kellett oldani valahogy, ha megoldásuk akadémiai jellegű nehézségekbe ütközött.”²⁵ Másrészt ezek a kérdések minden egyes jogszabályt, például a kínzás tilalmát és annak tényállási elemeit is kísértik.²⁶

Mindazonáltal azt még a 3314-es határozathoz fűzött melléklet nyelvezete is egyértelművé teszi, hogy az agresszió tilalma, az erőszak tilalmának vitathatatlan magja, miután az agressziót „az erőszak jogellenes alkalmazásának legsúlyosabb és legveszélyesebb formájaként” és „a világméretű konfliktus lehetséges fenyegetéseként és annak minden katasztrofális következményével” határozza meg. Azaz (a 3314-es határozat mellékletének 6. cikkével együtt olvasva) az „agressziós cselekmény” fogalmának implicit, negatív elemét képezi, hogy olyan jogellenes tényállásnak minősül, amely nem igazolható az általános erőszaktilalom két kivételének egyikével sem – sem az önvédelemmel az ENSZ Alapokmányának 51. cikke értelmében, sem az ENSZ BT VII. fejezete alapján engedélyezett erő alkalmazással. Tehát az agresszió definíciója magában foglalja, hogy jogellenes. Ezt megfordítva, az olyan állami cselekmény, ami a két kivétellel igazolható, nem minősül agressziónak.²⁷

Noha az agresszió fenti definíciója eredetileg mindössze iránymutatásként szolgált volna az ENSZ BT számára, erre a célra nem használták.²⁸ A fogalom gyakorlati jelentőségre csak az ICC joghatósága alá tartozó agresszió egyéni bűncselekményének meghatározásáról szóló 2008-as viták során tett szert, de akkor már elsődleges forrásnak számított.²⁹ Az *Agresszió bűncselekményéről szóló vitaanyag* 3. pontja kiemelte, hogy a „javasolt új 8bis cikk 1. bekezdésének beillesztése, a tervezet 25 (3bis) cikkével együtt, tükrözi az eddig elért előrelépést az egyén magatartásának, az agresszió »bűncselekményének« meghatározása terén.”³⁰ Végül a 3314-es határozat definíciója került be az ICC Statútumának 8bis cikk 2. bekezdésébe, miután a Római Statútumot 2010. június 11-én, az első felülvizsgálati konferencián Kampalában módosították.³¹

²⁴ A/CN.4/SR.93., 98. o.

²⁵ Vö. A/CN.4/SR.93.

²⁶ Sőt, Tom Dannenbaum is helyesen mutat rá, hogy akik az agressziót kétértelműnek gondolják, azok félreértik az agressziót. Hozzátevé, hogy bár valóban övezik bizonytalanságok, de ugyanez számos háborús- és emberiesség elleni bűncselekményre is igaz. Emiatt nem érdemes azt mondani, hogy az agresszió kevésbé egyértelmű, mint bármelyik büntetőjogi kategória. Dannenbaum 2021: 225.o.

²⁷ Kreß, Claus – Holtzendorff, Leonie von: The Kampala Compromise on the Crime of Aggression, 1191. o. In Journal of International Criminal Justice, 2010/8(5), 1179–1217. o., <https://doi.org/10.1093/jicj/mqq069>. Kreß és Holtzendorff azért hangsúlyozzák ki ezt a tényt külön is, mert Michael Glennon a 2009-es évi javaslatok 8bis cikkét pontosan azért kritizálta, mert az nem tartalmazta az agressziós cselekmény fogalmának negatív elemét, a jogellenesség követelményét: azaz a fegyveres erő alkalmazásának jogtalanságát kizáró okokat. Így Glennon szerint olybá tűnik, mintha lenne jogszerű agresszió is. Kreß és Holtzendorff szerzőpáros szerint viszont a 8bis cikk 1. bekezdését a 3314-es határozat 6. cikkével együtt kell értelmezni, mely eleve tartalmazza a „nyilvánvaló jogellenesség” kifejezést, tehát semmi esetre sem félreérthető. Uo. 1191. o.

²⁸ „1973 és 1990 között a BT 34. határozatban utalt »agressziós cselekményre«, de az agressziós cselekmény megállapítására egyszer sem hívta fel a 3314. számú határozatot.” Hoffmann: i.m. 64. o.

²⁹ Wilmschurst, Elizabeth: Definition of Aggression. In United Nations Audiovisual Library of International Law, 2008, https://legal.un.org/avl/pdf/ha/da/da_e.pdf (2025. július 12.).

³⁰ ICC-ASP/6/SWGA/2, para. 3.

³¹ Vö. Kreß–Holtzendorff: i.m., Wilmschurst: i.m., Hoffmann: i.m.

III. Az agresszió fogalmának rögzítés útja

A Kampala-ig vezető út azonban rendkívül rögzítésnek bizonyult, holott az agresszió definíciójának kidolgozására már jóval az ENSZ megalakulása előtt is történtek kísérletek. A legelső és legnagyobb hatása Nikolaos Politis nemzetközi jogtudós³² 1933-ban a Leszerelési Konferencián benyújtott híres javaslatának volt, amely eredetileg Maxim Litinov szovjet külügyminiszter indítványán alapult; mint ismeretes, elsőként a Szovjetunió próbálta formalizálni az agressziót a nemzetközi jogban és meghatározni annak konkrét eseteit.³³ Bár Politis agresszió-definíciója tökéletlen volt a maga nemében³⁴ és végül nem is fogadták el (főleg a benne lévő közvetett agresszió [„*support for armed bands*”] miatt kritizálták), de ennek ellenére jelentős számú nemzetközi szerződésben felhasználták. Többek között az 1933-as londoni szerződések keretében, ahol július 3-án és 4-én két azonos tartalmú, az agresszió fogalmáról szóló egyezményt fogadtak el, valamint az Amerikai Egyesült Államok 1945-ös londoni konferencián tett javaslatában is.³⁵

A nemzetközi szerződések közül, melyek a Politis-féle definíciót használták, az 1947-es Rió-i Szerződés 9. cikke volt az egyik legmeghatározóbb, de abból még kihagyták a közvetett agressziót és az agressziós cselekmények felsorolása is hiányos volt.³⁶ Ezt a hiányosságot küszöbölte ki nem sokkal ezután az ENSZ Közgyűlése a 380 (V) számú határozatában („*Peace through deeds*”³⁷), amely „ünnepélyesen megerősítette, hogy bármilyen fegyvert is használnak, minden agresszió, akár nyíltan, akár egy idegen hatalom érdekében polgárháború szításával, akár más módon követik el, az egész világon a béke és biztonság elleni legsúlyosabb bűncselekmény.”³⁸ Ezenfelül a szöveg már kiterjedt mind a közvetlen, mind a korábban sokat kritizált, közvetett agresszióra is.

Az agresszió-definíció Odüsszeiájának első nagy állomása mégsem ez utóbbi, hanem az „Államok kötelezettségei ellenségeskedések kitörése esetén” című (A/1399) javaslat volt, amelyet Jugoszlávia nyújtott be az ENSZ Közgyűlésének 1950-ben, kérve, hogy vegyék fel az ötödik ülésszak napirendjére. Ennek keretében³⁹ az agresszió meghatározásának a feladatát következetesen jogi szakértőkre bízta és az ILC elé utalták. Az első vita már 1951-ben megkezdődhetett, de az ülések során hamar nyilvánvalóvá vált a fogalomalkotás központi problémája, amely még hosszú ideig akadályozta a konszenzus elérését. Az ILC 93. ülésének jegyzőkönyvei egyértelművé tették, hogy az agresszió fogalmának kielégítő meghatározása azért volt nehéz, mert a különböző próbálkozások főként leíró módszert alkalmaztak, az agressziós cselekmények egyszerű felsorolására hagyatkozva, anélkül, hogy lényegi, *esszenciális* definíciót alkottak volna. A felsorolások sajátossága viszont, hogy soha nem lehetnek teljesek, gyakran hibásak vagy bizonytalanságokkal terheltek, így ezt a megközelítést többen hamvába holt vállalkozásnak ítélték.⁴⁰ A problémát a kör definíciójának bemutatásával szemléltették. A kör leíró megfogalmazása szerint egy olyan alakzatot jelent, mely *ceruzával történő körkörös mozgás során jön létre*, míg a lényegi meghatározása szerint a kör egy *olyan*

³² Lásd erről bővebben: Tsagourias: i.m.

³³ A/CN.4/L.8, (1951), para. 15–16, 34. o.

³⁴ Politis definíciója a szovjet javaslat adaptációja volt, mely szerint „az agresszor az az állam, amely először követte el az öt felsorolt cselekmény egyikét: 1. a hadüzenet; 2. egy másik állam területének megszállása; 3. egy másik állam területe, hajói vagy repülőgépei elleni támadás; 4. tengeri blokád vagy támogatás nyújtása egy másik állam területére behatoló fegyveres bandáknak; 5. vagy a megszállt állam kérése ellenére annak megtagadása, hogy megtegyen minden tőle telhető intézkedést annak érdekében, hogy megfossza ezeket a fegyveres bandákat minden segítségtől vagy védelemtől.” Tsagourias: i.m. 258. o.

³⁵ Vö. A/CN.4/SR.93.

³⁶ Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/b-29.html>, 9. cikk.

³⁷ UN General Assembly, Peace through deeds, A/RES/380, UN General Assembly, 1950. november 17., para 1.

³⁸ A/CN.4/SR.93, 92.o.

³⁹ 1950. november 17-i 378 B (V) határozat.

⁴⁰ Vö. A/CN.4/SR.93.

görbe alakzat, amelyet olyan vonal zár körül, aminek minden pontja egyenlő távolságra van a középponttól. Az ILC tagjai tehát azt a kérdést vetették fel, hogy lehetséges-e egy ilyen lényegi definíciót alkotni az agresszió esetében is.⁴¹ Az 1951-es bizottsági ülések jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, hogy ebben sokan kételkedtek, ezért végül arra az álláspontra jutottak, hogy az agresszió lényegi definíciója megfogalmazhatatlan (*impossible to formulate such a definition*).⁴²

Ezt a nézetet legerőteljesebben az ILC különleges előadója, Jean Spiropoulos képviselte, aki külön kiemelte, hogy kutatásai szerint az „agresszió – akárcsak a jóhiszeműség, a szeretet és a gyűlölet – olyan fogalom, amelyet nem lehet definiálni, csupán ösztönösen érzékelni.”⁴³ Azonban Spiropoulosszal szemben az ILC tagjai között voltak optimistábbak is, pl. Ricardo J. Alfaro, aki szerint az agresszió lényegi meghatározásában rejlő nehézségek egyáltalán nem leküzdhetetlenek. Jesús M. Yepes pedig, aki ugyancsak elfogadhatatlannak tartotta Spiropoulos következtetését, teljesen más szemszögből közelítette meg a kérdést. Úgy vélte, hogy nem is az agresszió, hanem az agresszor meghatározása a kulcskérdés. Ugyanis az agresszió egy elvont, *teoretikus fogalom*, míg az agresszor konkrét, *kézzelfogható valóság*. Álláspontja szerint tehát ha igaz is, hogy az agressziót, a jóhiszeműséget és a szeretetet nem lehet meghatározni, de az már könnyen megállapítható, hogy valaki jóhiszeműen vagy szeretetben cselekedett-e, és hogy melyik személy vagy állam volt az agresszor.⁴⁴ Politis definíciójára hivatkozva Yepes amellet érvelt, miszerint a tényállások felsorolása elegendő a definícióhoz, mert az államok így már előre *tájékoztatva lennének arról, hogy mit nem tehetnek meg anélkül, hogy ne minősülnének agresszornak*.⁴⁵

Nota bene, az agresszió definíciójával kapcsolatban Politis kifejezetten az enumeratív és nem a lényegi módszert szorgalmazta, mivel szerinte a szigorúan felsorolásszerű fogalom jóval hatékonyabb, mint egy konkrét meghatározás. Egyrészt jobb iránymutatást nyújt az államok számára, és ezzel megakadályozhatja egy-egy tiltott cselekmény elkövetését, másrészt megkönnyíti a tények feltérképezését, beazonosítását is.⁴⁶

Mindenesetre az ILC első vitája során a tagok három csoportra oszlottak: [1] Akik szerint lehetetlen fogalmat alkotni, ezért nincs is szükség agresszió-definícióra (Jean Spiropoulos). [2] Akik úgy vélték, hogy lehetséges meghatározást adni, de az agressziós cselekmények felsorolása is elegendő ehhez (Jesús M. Yepes). [3] Végül voltak olyanok is, akik az általános jogi definíció mellett érveltek (Ricardo J. Alfaro és Gilberto Amado⁴⁷). Bár Spiropoulos javaslatát, miszerint nincs szükség definícióra, végül elvetették, sőt, abban is egyetértés született, hogy lehetetlen az agresszió eseteinek kimerítő felsorolását összeállítani, ezért ilyen értelemben nem lehetett szó definícióról; de végső konszenzus ennek ellenére sem született.⁴⁸

A fent ismertetett alaplilemmából kiindulva, valamint az ülések jegyzőkönyveit átnézve – melyek részletezése csupán a kérdés összetettségét hivatott bemutatni –, nem meglepő, hogy évtizedekbe telt egy életképes meghatározás elfogadása. Az ILC ugyanis nemcsak 1951-ben, de egy évre rá sem tudott megállapodni a definícióban, holott 1952-ben egy különbizottságot is létrehoztak „az agresszió definícióinak vagy az agresszió fogalmára vonatkozó

⁴¹ A/CN.4/SR.93, para. 66, 95. o.

⁴² A/CN.4/SR.93, para 118, 89. o.

⁴³ A/CN.4/SR.93, para 118, 89. o.

⁴⁴ A/CN.4/SR.93, para. 6, 90. o.

⁴⁵ A/CN.4/SR.93, para. 8, 90. o.

⁴⁶ Tsagourias: i.m. 259. o.

⁴⁷ Amado külön kiemelte, hogy szerinte az agressziót általánosan lehet csak meghatározni, és olyan erő alkalmazását jelenti, amelyet nem lehet igazolni sem önvédelemmel, sem az Alapokmány 42. cikkének alkalmazásával. A/CN.4/SR.93, para. 43, 94. o.

⁴⁸ A/CN.4/SR.93, 93. o.

nyilatkozattervezetek” kidolgozására.⁴⁹ Miután ez a próbálkozás is kudarcot vallott, még két bizottsággal kísérleteztek az évek során (az 1954. december 4-i 895 [IX] és az 1957. november 29-i 1181 [XII] határozattal), de egyik sem vezetett eredményre. Így a mai fogalom létrejöttéhez egy negyedik különbizottság létrehozására (1967. december 18-i 2330 [XXII] határozat),⁵⁰ és újabb, évekig tartó várakozásra volt szükség, amire végül 1974-ben az ENSZ Közgyűlése elfogadta az agresszió ma ismert ’csúcdefinícióját’, a 3314-es (XXIX) határozat mellékletét.⁵¹

Az előzőekben idézett definíció – ahogy említettem – nagyrészt tényleg az Alapokmány 2. cikkének 4. bekezdése, de nem teljesen. A fenyegetésre utalás ugyanis nem szerepel benne, illetve az erőszakhasználat kifejezés kiegészült a ’fegyveres’ jelzővel (*use of armed force*). Ezenfelül a ’politikai függetlenség’ és a ’területi integritás’ mellett a meghatározásban szerepel a ’szuverenitás’ is.⁵² A melléklet 3. cikke pedig tartalmazza az agressziós tényállások nem kimerítő listáját. Sőt, az 1970-es években, a dekolonizáció idején azt is fontosnak tartották, hogy valami módon külön kiemeljék a népek önrendelkezési jogának kérdését. Ezt a dilemmát a 7. cikkben lévő mentő záradékkal oldották meg.⁵³

Ami lényeges, hogy a 3314. (XXIX) számú határozat melléklete még csak kizárólag az államok felelősségével foglalkozott és egyáltalán nem érintette az egyének által elkövetett bűncselekményeket⁵⁴ – ahogy azt már az ICC 1994-es Statútum tervezetéhez fűzött kommentárjában az ILC megjegyezte, illetve a Nemzetközi Bíróság (továbbiakban ICJ) a Nicaragua ügyben is megerősítette.⁵⁵

III.1. Agresszió és az egyéni büntetőjogi felelősség, a II. világháborútól Kampaláig

Azt már mind Nikolaos Politis, mind pedig Hans Kelsen kihangsúlyozták,⁵⁶ hogy egy szervezett közösségben mindenképpen az egyéneket kell büntetőjogi felelősségre vonni, mert ők a jog valódi címzettjei, nem pedig az államok, amelyek csupán absztrakt entitások, fikciók.⁵⁷ Nincs ez másképp az agresszió esetében sem. Ez az elképzelés pedig a II. világháborút követően vált valóra, amikor bizonyossá vált a nemzetközi közösség számára, hogy az államokat csak akkor lehet jogkövető magatartásra bírni, ha az egyénekkal, a politikai vezetőkkel, azaz *a nemzetközi konfliktusok kirobbantóival szemben is* büntetőjogi felelősségre vonást helyeznek kilátásba.⁵⁸ Ahogy ez a nürnbergi perek második napján Robert H. Jackson bíró nyitóbeszédében elhangzott: „[a]z emberiség józan esze azt követeli, hogy a törvény ne álljon meg a kisemberek által elkövetett kisebb bűncselekmények büntetésénél. El kell érnie azokat az embereket is, akik nagy hatalmat ragadnak magukhoz, és ezt a hatalmat szándékosan és

⁴⁹ 1952. december 20-i 688 (VII) határozat.

⁵⁰ Lásd: Hazard, John N.: Try Again to Define Aggression?, 701–710. o. In American Journal of International Law, 1968/3. <https://doi.org/10.2307/2197287>.

⁵¹ Wilmhurst: i.m. 2. o.

⁵² Új elemek: ’fegyveres’ jelző és a ’szuverenitás’: „Aggression is the use of armed force by a State against the sovereignty, territorial integrity or political independence of another State, or in any other manner inconsistent with the Charter of the United Nations, as set out in this Definition.” Definition of Aggression, United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX).<http://hrlibrary.umn.edu/instree/GAres3314.html>.

⁵³ Vö. Wilmhurst: i.m. 2.o., és Hoffmann: i.m. 62. o.

⁵⁴ Azért lett volna problémás, mert addig csak kifejezetten az agressziós háborúval kapcsolatban került elő az egyéni büntetőjogi felelősség.

⁵⁵ Vö. Wilmhurst: i.m. 3. o.

⁵⁶ Erről a kérdéssel értekezett Kelsen írásában: Kelsen, Hans: Collective and Individual Responsibility in International Law with Particular Regard to the Punishment of War Criminals. In California Law Review, 1943/31(5), 530–571. o.

⁵⁷ Tsagourias: i.m.

⁵⁸ Béres, Nóra: A Biztonsági Tanács által a Nemzetközi Büntetőbíróság elé utalt helyzetek legfontosabb jogi problémái. Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest, 2021. Hoffmann: i.m.

összehangoltan olyan gonoszságokra használják fel, amelyek a világ egyetlen otthonát sem hagyják érintetlenül. Pontosan egy ekkora jelentőségű ügyet fog az Egyesült Nemzetek most Önök elé tárni.”⁵⁹

Az agressziós háború kriminalizálása és a háború kirobbantóinak büntetőjogi felelősségre vonása tehát először 1945 után valósulhatott meg, de érdemes megemlíteni, hogy már az I. világháborút követően is voltak erre konkrét kezdeményezések. Miután azonban a Nemzetek Szövetsége ekkor még nem zárta ki teljes mértékben a háborúindítás jogát – a döntő lépés a *jus contra bellum* felé a Briand-Kellogg-paktummal történt meg 1928-ban⁶⁰ –, így a nemzetközi közösség rendkívül megosztott volt a kérdésben: míg Nagy-Britannia (Lloyd George brit miniszterelnök) és Franciaország (Clemenceau francia miniszterelnök) perbe kívánták fogni II. Vilmost agresszió bűncselekménye miatt, addig az amerikai delegáció élesen ellenezte az államfők büntetőjogi felelősségre vonását, Japán pedig teljesen kizárta ennek lehetőségét. A heves tiltakozás ellenére Nagy-Britannia és Franciaország mégis keresztülvitte, hogy a volt császár ellen eljárás indulhasson, de perre nem került sor, ugyanis II. Vilmos Hollandiába menekült és ott politikai menedékjogot kapott. Ráadásul az USA és Japán megakadályozták, hogy egy új, visszaható hatályú nemzetközi büntetőjogi kategória jöjjön létre.⁶¹ A háború kriminalizálására tehát először a Londonban kötött megállapodáshoz csatolt Nemzetközi Katonai Törvényszék (*International Military Tribunal*, IMT) Kartájának elfogadásával kerülhetett sor, ahogy Yoram Dinstein és Hans Kelsen is kiemelték. Kelsen szerint a Kartával bevezetett és a Nürnbergi Törvényszék által alkalmazott szabályok egy teljesen új jogot képviseltek, különösen abban az értelemben, hogy immáron egyéni büntetőjogi felelősséget is megállapítottak a háborút tiltó nemzetközi jogi szabályok megsértéséért.⁶²

Érdekes módon a kortárs szakirodalom még ebben a kérdésben is megosztott, és az úgynevezett 'revizionista' irányzat szerint az agressziós háború büntette valójában csak 2010-ben, az ICC Statútumának kampalmai módosítását követően született meg. Utóbbiak szerint ez volt az a pont, ahol az agressziós háború megindítása pusztán jogellenes cselekményből, a büntethetőség ködös szabályából valóban bűncselekménnyé válhatott.⁶³ Míg mások, például Antonio Cassese, azon az állásponton voltak, miszerint téves lenne azt gondolni, hogy csak azért, mert nem született általános megállapodás az agresszió szerződéses meghatározásáról, az agresszió, mint bűncselekmény elkövetőit nem lehetett üldözni és büntetni.⁶⁴ Anatoly Levshin, aki az agressziós háború, mint bűncselekmény eredetének anomáliájával foglalkozik, egy köztes álláspontot képvisel. *Jus Contra Bellum in the Modern States System: Observations on the Anomalous Origins of the Crime of Aggressive War* című tanulmányában amellet érvel, hogy az agressziós háború büntette tényleg 1945-ben született meg, de csak 2010-ben vált olyanná, amit a hagyományos kritériumok alapján teljes mértékben megvalósult normaként ismerhetünk el.⁶⁵

Természetesen minden revizionista kritika ellenére – amely főleg abban ragadható meg, hogy sokan úgy gondolják ma is, a II. világháborút követően nem volt valódi

⁵⁹ Second Day, Wednesday, 11/21/1945, Part 04. In Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Volume II. Proceedings: 11/14/1945–11/30/1945. IMT, Nuremberg, 1947, 98–102. o.

⁶⁰ Kajtár 2018: i.m. [8]. A Briand-Kellogg-paktum szerződésen alapuló háborús tilalma gyorsan nemzetközi szokásjoggá nőtte ki magát, mivel szinte azonnal, többé-kevésbé világszerte elfogadták. Kreß 2022: 2. o.

⁶¹ Hoffmann: i.m. 39.o. és Kreß 2022: 2. o.

⁶² Levshin, Anatoly: *Jus Contra Bellum in the Modern States System: Observations on the Anomalous Origins of the Crime of Aggressive War*, 144. o. In *St Antony's International Review*, 2015/10(2), 141–167. o., <http://www.jstor.org/stable/26229191>. Eredetileg Kelsen ezt a következő írásában fejtette ki: Kelsen, Hans: *Will the Judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law?* In Mettraux, Guénaél (szerk.): *Perspectives on the Nuremberg Trial*. Oxford University Press.

⁶³ Vö. Levshin: i.m.144. o.

⁶⁴ Cassese, Antonio: *On Some Problematical Aspects of the Crime of Aggression*, 844–845. o. In *Leiden Journal of International Law*, 2007/20(4), 841–849. o., <https://doi.org/10.1017/S0922156507004487>.

⁶⁵ Levshin: i.m. 141. o.

igazságszolgáltatás, mert kizárólag a pillanat hevében, és csak a győztes hatalmak hajtottak végre intézkedéseket a legyőzött ellenség megbüntetésére, „megfeledezve” pl. a Szovjetunió durva agressziójáról⁶⁶ – mégis tagadhatatlan, hogy az IMT-t létrehozó Londoni Karta vezette be az agressziós háború bűncselekményét a nemzetközi gyakorlatba. Ezenfelül precedenst teremtett a béke elleni bűncselekmények fogalmával és ezzel utat nyitott az egyének felelősségre vonása előtt.⁶⁷ Sőt, Robert H. Jackson bíró kifejezetten erre utalt a nyitóbeszédében, amikor kiemelte: bár lehet, hogy ma éppen a győztesek ítélkeznek a német agresszorok felett, de *ugyanezen törvény* alapján a történelem holnap a bírakat is meg fogja ítélni.⁶⁸

A Londoni Karta 6. cikkének a) pontja ráadásul az első nemzetközi bűncselekményként határozta meg a béke elleni bűncselekmények kategóriáját. Majd ugyanilyen módon rendelte el felelősségre vonni a béke elleni bűncselekmények elkövetéséért felelősöket az 1946-ban, tokiói székhellyel felállított Távol-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszék (*International Military Tribunal for the Far East*, IMTFE) alapokmányának 5. cikk a) pontja is. Ezek szerint a béke elleni bűncselekmények „a nemzetközi szerződéseket, egyezményeket vagy garanciákat sértő agressziós háború tervezése, előkészítése, kezdeményezése vagy folytatása, illetve olyan közös tervben vagy összeesküvésben való részvétel, amely az előzőek megvalósítására jött létre.”⁶⁹ És ahogy az írás címében, illetve a bevezetőben is kiemeltem, az IMT a béke elleni bűncselekményeket azért tekintette a legsúlyosabbnak mind közül, mert az agressziós háború indítása olyan bűntett, *mely magában foglalja valamennyi háborús bűncselekmény gonoszságát*.⁷⁰

A cikk szövegéből pedig (*tervezés, előkészítés, kezdeményezés, illetve a közös tervben vagy összeesküvésben való részvétel*), valamint az IMT és az IMTFE joggyakorlatából megállapítható, hogy azokat a személyeket (elsősorban politikai, katonai vezetőket) vonták felelősségre,⁷¹ akik *tudatában voltak* (a bűncselekmény szubjektív összetevői) az agresszió elkövetésére irányuló *közös tervnek* vagy részt vettek annak elősegítésében. Azaz a bűnösség megállapításához minden esetben bizonyítani kellett, hogy a vádlott *tudott arról*, hogy tevékenységével egy agressziós háború megvalósítására irányuló *tervet segített elő*, vagy abban *szándékosan vett részt*.⁷² A nürnbergi és tokiói pereket követően azonban még egyszer sem fordult elő, hogy agresszió tárgyában felelősségre vontak volna állami vezetőt nemzetközi

⁶⁶ Az éles kritikákat jelzi Hoffmann Tamás által is idézett indiai bíró, Radhabinod Pal véleménye. Pal kritizálta a nürnbergi törvényszék érvelését. Utóbbi szerint az agressziós háború 1939-re már szokásjogi státussal bírt (és ezt elsősorban a Kellogg–Briand paktumra és a két világháború közötti egyéb dokumentumokra alapozták, főleg abból a célból, hogy elkerüljék a nullum crimen sine lege elvet). Pal szerint azonban a nürnbergi törvényszék létrehozásáig még nem létezett ilyen bűncselekmény a nemzetközi jogban. Ekkor fogalmazta meg éles véleményét is, miszerint: „[a]mikor a nemzetek magatartását jogi értékelés alá vonják, talán arra juthatunk, hogy kizárólag az elvesztett háború bűncselekmény.” Hoffmann: i.m. 46.o. És lásd még erről: Ádány, Tamás Vince: A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága. Doktori értekezések (8), Pázmány Press, Budapest, 2014, 33. o.

⁶⁷ Vö. Levshin: i.m. 148. o., és Ádány: i.m. 15. o.

⁶⁸ „És hadd tegyem világossá, hogy bár ezt először a német agresszorok ellen alkalmazzák, de a törvény magában foglalja – ha hasznos célt akar szolgálni –, miszerint a jövőben el kell ítélnie más nemzetek agresszióját is, beleértve azokat is, amelyek most ítéletet hoznak.” Second Day, Wednesday, 11/21/1945, Part 04, in Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Volume II. Proceedings: 11/14/1945-11/30/1945. Nuremberg: IMT, 1947., <https://www.roberthjackson.org/speech-and-writing/opening-statement-before-the-international-military-tribunal/>, 98–102. o.

⁶⁹ Cassese: i.m. 842. o. és Hoffmann: i.m. 43. o.

⁷⁰ Kende et al.: i. m. para. 1145.

⁷¹ Tizenkét vádlottat találtak bűnösnek agresszióban, míg a tokiói Nemzetközi Katonai Törvényszék összesen 25 vádlottat. Ezenfelül hozzá kell tenni, hogy az Ellenőrző Tanács 10. számú törvénye (1945. december 20.) és a Nürnbergben létrehozott amerikai katonai törvényszékek közül néhányan ugyancsak kimondták az agressziót. Cassese: i.m. 842. o.

⁷² Hoffmann: i.m. 45. o.

bíróság előtt,⁷³ bár ez akkor elsősorban a hidegháborúnak volt köszönhető. De még később, a különleges (Sierra Leone-i Különleges Bíróság, Kambodzsai Különleges Kamarák), illetve *ad hoc* törvényszékek létrehozásával sem történt változás e téren. Tehát még a Volt Jugoszlávia Nemzetközi Törvényszéke (ICTY) és a Ruandai Nemzetközi Törvényszék (ICTR) tárgyi joghatósága sem terjedt ki agresszió bűncselekményére.⁷⁴ Mégis, ahogy Hoffman Tamás kiemelte, innentől kezdve már egyenes út vezetett az ICC-t létrehozó Római Statútumig, melyben az 5. cikk 1. bekezdésének d) pontja tárgyi joghatósági körébe utalta az agresszió bűncselekményét is. A probléma viszont az volt, hogy hiába került be a) a népirtás büntette, b) az emberiség elleni bűncselekmények és c) a háborús bűncselekmények mellé, sokáig az agresszió csak formálisan szerepelt a Statútumban, ugyanis⁷⁵ az ICC az 5. cikk 2. bekezdése értelmében nem gyakorolhatta joghatóságát e tárgyban, amíg nem volt definíció az agresszióról az ENSZ Alapokmány rendelkezéseivel összhangban.⁷⁶ Ezzel meg kellett várni a Római Statútum első kampalai felülvizsgálati konferenciáját, ahol végre sor került az agresszió meghatározására is, mely kiegészítő betoldásként került a Statútumba, teljessé téve azt.⁷⁷ A Statútum 8bis cikke pedig már különbséget tett egyéni és állami felelősség, azaz az 'agresszió büntette' (*crime of aggression, by a person*) és 'agressziós cselekmény' (*act of aggression, by a State*) között.⁷⁸

III.2. Az agresszió bűncselekményének anyagi jogi meghatározása

Az ICC Statútumának alkalmazásában *agresszió büntette* „olyan agressziós cselekmény tervezése, előkészítése, megindítása vagy kivitelezése, amely jellegénél, súlyosságánál vagy kiterjedtségénél fogva az Egyesült Nemzetek Alapokmányának nyilvánvaló megsértését jelenti, olyan személy részéről, aki pozíciójánál fogva tényleges ellenőrzést gyakorol egy állam politikai vagy katonai akciója felett, vagy irányítja azt.”⁷⁹ Míg az *agressziós cselekményt* (8bis cikk 2. bekezdését) illetően megismételték a 3314-es számú határozat általános definícióját az agressziós tényállások felsorolásával együtt.⁸⁰

Mivel az agresszió definíciójának alkalmazásában a 8bis cikk 2. bekezdése nem választható el az 1. bekezdéstől, hanem azzal együtt kell értelmezni, így a 8bis cikk magasabb

⁷³ Cassese: i.m. 842. o.

⁷⁴ Kreß, Claus: On the Activation of ICC Jurisdiction over the Crime of Aggression, 4. o. In Journal of International Criminal Justice, 2018/1, 1–17. o., <https://doi.org/10.1093/jicj/mqy007>. Lásd még: Hoffmann: i.m. 64.o. A pontosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a Jugoszláviában és Ruandában zajló konfliktusok esetében azért nem merült fel az agresszió büntette, mert belső konfliktusok voltak, vagy akként indultak.

⁷⁵ Ne feledjük, hogy a Római Konferencián különösen a NAM-hoz tartozó államok, illetve Németország és Olaszország támogatta az agresszió bűncselekményének a Római Statútumba való felvételét. Más államok azonban – köztük jelentős katonai hatalmak – sajnálatos módon erősen elleneztek. Trahan, Jennifer: Amending the Kampala Amendments: A Proposal to Harmonize the ICC's Jurisdiction. In *Opinio Juris*, 2023. február 10., <http://opiniojuris.org/2023/10/02/amending-the-kampala-amendments-a-proposal-to-harmonize-the-iccs-jurisdiction/> (2025. augusztus 21.).

⁷⁶ Hoffmann: i.m. 65. o.

⁷⁷ Lásd még Kreß–Holtendorff: i.m.

⁷⁸ „Római Statútum”

⁷⁹ Miután Magyarország nem ratifikálta a Római Statútumot, hivatalos fordítása nincs. Itt Hoffmann Tamás fordítását használtam. Hoffmann: i.m. 65. o.

⁸⁰ Cassese megjegyezte, hogy az agresszió fogalma – a népirtáshoz hasonlóan – kettős természetű, amit az egyénekre vonatkozó minősített kritériumok szubjektív elemei eleve alátámasztanak. (a) Ennek értelmében az agresszió egyik meghatározása kizárólag az államok jogellenes cselekményeire érvényes – ahol nincs szükség különleges szándékra az ENSZ Alapokmány 2. cikkének 4. bekezdését sértő fegyveres támadások lehető legteljesebb tiltása érdekében. (b) Míg a másik fogalom az egyének bűncselekményeire vonatkozik, és amelynek értelmében már szükséges, hogy az a bűncselekmény szubjektív elemét, a különleges szándékot is magában foglalja. Cassese: i.m. 849. o.

küszöböt állít fel az agresszió bűncselekményének megállapítására, mint a 3314-es határozat,⁸¹ különösen a *'mérték'*, *'jelleg'*, *'súlyosság'* és *'nyilvánvaló'* jogsértés követelményével. Ráadásul, amint arra Kreß és Holtzendorff is rámutattak, azért fontos így értelmezni, mert a 3314-es határozat mellékletének 1. és 3. cikkében szereplő meghatározás elsődleges célja nem az volt, hogy később az agressziós bűncselekmény állami magatartási elemének meghatározására alkalmazzák a nemzetközi büntetőjogban, ezért még az abban szereplő lista is kizárólag megszorítóan értelmezhető.⁸² A kampalmai konferencián tehát arra jutottak, hogy magától értetődő, miszerint egy agressziós cselekmény akkor minősül az ENSZ Alapokmány nyilvánvaló megsértésének, ha mind a jellege, mind a súlyossága, mind pedig a mértéke is elegendő. Sőt, az USA – bár nem részes állama az ICC-nek, de küldöttsége megfigyelőként részt vett a kampalmai konferencián –, ahhoz is ragaszkodott, hogy az eredetileg kanadai javaslatot egészítsék ki azzal, hogy a felsorolt három összetevő közül egyik sem lehet elég jelentős, hogy önmagában is megfeleljen a *'nyilvánvaló'* jogsértés követelményének. Tehát, ha például a három közül csak egyik teljesül, de a másik kettő hiányzik, akkor nem állapítható meg *'nyilvánvaló'* jogsértés. Erre utal a 8bis cikk 1. bekezdésében az „és” szó használata (*character, gravity and scale*). A Kanada és az USA által javasolt értelmezés-tervezet nem ütközött ellenállásba.⁸³ Kreß ezzel kapcsolatban később hozzátette, hogy ezáltal az agresszió büntetnének anyagi jogi meghatározása „pont (olyan) szűkre és pontosra sikerült, mint amilyennek a nemzetközi jog szerinti bűncselekménynek feltétlenül lennie kell.”⁸⁴

III.3. A joghatóság gyakorlásának szigorú feltételei

Bár az agresszió bűncselekménye végre bekerült a Statútumba, ahhoz, hogy a bíróság ugyanolyan feltételek mellett járhasson el ennek tárgyában, ahogy a népiártás, az emberiség elleni bűncselekmények és a háborús bűncselekmények esetében, további feltételek teljesülése szükséges.⁸⁵ Az ICC joghatósága ugyanis agresszióra csak akkor terjed ki, ha az agressziót egy, a kampalmai módosítást ratifikáló részesállam területén, a módosítást ugyancsak ratifikáló részesállam fegyveres erői követték el,⁸⁶ amint a 121. cikk 5. bekezdésében⁸⁷ szerepel.⁸⁸ Ezt az alaphelyzetet azonban némiképpen bonyolítja az úgynevezett *opt-out*, vagy mentesítési nyilatkozat lehetősége.⁸⁹ A kampalmai konferencián bevezetett *opt-out*⁹⁰ mechanizmus ugyanis a 15bis cikk 4. bekezdése értelmében lehetővé teszi a tagállamok számára, hogy kizárják magukat az agresszió bűncselekményével kapcsolatos eljárások alól, kivéve természetesen a BT által kezdeményezett eljárásokat. A nyilatkozatot azonban bármikor vissza lehet vonni. Az *opt-out* mechanizmust egy véget nem érő vita kísérte a konferencián. Sőt, egy ponton még a módosítás elfogadását is veszélybe sodorta – ráadásul úgy tűnik még ma is rengeteg bizonytalanság övezi. Ezzel kapcsolatban a fő kérdés az, hogy mi történjen akkor, ha például az agresszió bűncselekményében érintett két tagállam közül egyik sem, vagy csak az egyik ratifikálta a

⁸¹ Lásd erről Kreß–Holtzendorff: i.m. 1192. o.

⁸² Kreß–Holtzendorff: i.m.1192. o. és vö. Kreß 2018. És lásd még: Béres: i.m.

⁸³ Kreß–Holtzendorff: i.m. 1206. o.

⁸⁴ Kreß 2018: 17. o.

⁸⁵ Jelenleg ezt a joghatósági rést igyekszik kiküszöbölni a Global Institute for the Prevention of Aggression (GIPA) szakértői csoportja. Többek között olyan módosítást javasoltak, amely a 15bis cikk 4. és 5. bekezdését ugyanazokkal a joghatósági szabályokkal helyettesítené, amelyek az ICC más nemzetközi bűncselekményeire is vonatkoznak. Trahan 2023.

⁸⁶ Trahan 2023. és Kovács, Péter: A Római Statútum és a nem részes államok, 66. o. In Állam és Jogtudomány, 2022/4, 64–89. o., <https://doi.org/10.51783/ajt.2022.4.05>.

⁸⁷ „Római Statútum” és Kovács: i.m. 66. o.

⁸⁸ Kovács: i.m. 66. o.

⁸⁹ ICC-ASP/16/24, para.19, 5. o.

⁹⁰ ICC-ASP/16/24, para.19, 5–6. o.

módosítást, de tett *opt-out* nyilatkozatot is. Vagy, ha az agresszor állam nem ratifikálta a kampalait módosítást, de a sértett állam igen, ám nem tettek *opt-out* nyilatkozatot stb. Vajon ezekben az esetekben gyakorolhat-e az ICC joghatóságot? Egyszerűbben fogalmazva, a központi kérdés az volt a vita során, hogy a módosításokat nem ratifikáló tagállamnak nyilatkoznia kell-e „a Statútum 15bis cikkének 4. bekezdése alapján, hogy mindenképpen kizárja az ICC joghatóságának gyakorlását egy olyan támadás bűncselekménye esetében, amely az adott tagállam által a kampalait módosításokat ratifikáló tagállam ellen elkövetett támadásból ered?”⁹¹

Ennek tekintetében a tagállamok két különböző megközelítést képviseltek, egy 'korlátozót' (mely szerint a joghatóság aktiválásához eleve mind a két érintett tagállamnak ratifikálnia kell a módosítást) és egy 'megengedő értelmezést' (miszerint, ha az agresszor tagállam nem tett *opt-out* nyilatkozatot, az ICC még akkor is gyakorolhat joghatóságot, ha a sértett állam esetleg nem ratifikálta a módosítást).⁹² Ahogy Kreß is felidézte, mivel a kampalait konferencián nem akarták kockáztatni a módosítás elfogadását, ezért tulajdonképpen engedtek Franciaország és az Egyesült Királyság ellentmondást nem tűrő nyomásának, és a 'korlátozó megközelítést' fogadták el. Eszerint, főszabályként a bíróság nem gyakorolhat joghatóságot olyan állam területén elkövetett agresszióval kapcsolatban, amely nem ratifikálta a módosításokat. Egy kiegészítést azonban mégis sikerült hozzáadni ehhez, amivel valamelyest áthidalták a szakadékot a két megközelítést képviselő tagállamok között. Ausztria kezdeményezésére ugyanis a tagállamok közgyűlésének két alelnöke az utolsó órában előállt egy javaslattal, amely megerősítette a Római Statútum 40. cikkének 1. bekezdését és a 119. cikkének 1. bekezdését, így garantálva az ICC bírójának függetlenségét. Ezzel egyértelműen kinyilvánították, hogy a tagállamok közgyűlése nem helyettesítheti a bíróságot, mint a teljesen független jogalkalmazásért felelős fő igazságszolgáltatási szervet.⁹³

Ezzel együtt pedig úgy is lehet értelmezni a kompromisszumot, mint annak elfogadását, hogy a kampalait módosításokat nem ratifikáló tagállamnak nyilatkoznia kell a Statútum 15bis cikkének 4. bekezdése alapján annak érdekében, hogy biztosan kizárja az ICC joghatóságának gyakorlását egy olyan támadás bűncselekménye tekintetében, amely az adott tagállam által a kampalait módosításokat ratifikáló részes állam ellen elkövetett támadásból ered. Tehát, ha az áldozat részes állam ratifikálta a módosítást (függetlenül attól, hogy élt-e a mentesítéssel), de az agresszor tagállam nem tett explicit *opt-out* nyilatkozatot, elvileg az ICC joghatósága alá vonható, még akkor is, ha az agresszor nem ratifikálta a módosítást. Nagyon egyszerűen fogalmazva (az olyan eseteket kivéve, amikor a BT utalja a helyzetet az ICC elé), ha az áldozat részes állam ratifikálta a módosítást, a döntő kérdés mindig az, hogy az agresszor a 15bis cikk 4. bekezdése alapján tett-e *opt-out* nyilatkozatot. Ez alapvetően egyszerűsíti a kétségeket, mert nem sérül a joga annak a részes államnak sem, aki eleve nem kíván csatlakozni a módosításhoz (hiszen lehetősége van explicit nyilatkozatot tenni), de bizonyos esetekben védi azokat a részes államokat is, akik ratifikálták azt.

⁹¹ Kreß 2018: 8.o.

⁹² Norvégia, az Egyesült Királyság, Kanada, Kolumbia, Franciaország és Japán már benyújtottak egy dokumentumot, amelyben kifejtették, hogy az úgynevezett 'korlátozó állásponthoz' ragaszkodnak. Míg Liechtenstein, majd Argentína, Botswana, Szamoa, Szlovénia és Svájc a 'megengedőbb álláspontot' támogatták. Franciaország és az Egyesült Királyság viszont ellentmondást nem tűrően követelte minden részes államtól, hogy a 'korlátozó álláspontot' fogadják el. Ezzel a részes államok meglehetősen nagy csoportja, amely őszintén hitt a 'megengedőbb nézet' helyességében, rendkívül „fájdalmas választásra kényszerült”. Kreß 2018: 9. o.

⁹³ Kreß 2018: 12. o., illetve lásd még erről Bérés: i.m. 73–75. o.

1. Ábra (táblázat): az ICC részesállamaira vonatkozik⁹⁴ (amennyiben a BT utalja az ügyet az ICC elé, az alábbiaknak nincs jelentősége)

Agresszor állam ratifikálta a kampalai módosítást?	Agresszor <i>opt-out</i> nyilatkozatot tett?	Áldozat állam ratifikálta a kampalai módosítást?	Az ICC joghatósága aktiválható-e?
Igen	Nem	Igen	Igen
Igen	Igen	Nem	Nem
Nem	Nem	Igen	Igen
Nem	Nem	Nem	Nem
Nem	Igen	Igen	Nem
Igen	Nem	Nem	Nem
Igen	Igen	Igen	Nem
Nem	Igen	Nem	Nem

Mindenesetre a Statútum 125 részes állama közül jelenleg (2025 január elsejétől Ukrajna is részes állam lett) mindössze 47 írta alá a kampalai módosítást (utóbbit 2025 január elsején Dánia is ratifikálta),⁹⁵ viszont csak 2 állam tett *opt-out* nyilatkozatot: Kenya⁹⁶ és Guatemala.⁹⁷

III.4. Joghatóság aktiválása és az agressziós cselekmény BT általi megállapításának kapcsolata

A fentiek értelmében az ICC ügyésze saját kezdeményezésre (*proprio motu*), a 15. cikk 1. bekezdése alapján, vagy állami kezdeményezésre a 14. cikk alapján indíthat büntetőeljárást. A 15bis cikk 6. bekezdése pedig kimondja, hogy a nyomozás megindítása előtt az ügyésznek először meg kell győződnie arról (*shall first ascertain*), hogy az ENSZ BT megállapította-e az agressziós cselekmény elkövetését. Ezenfelül az ügyész köteles értesíteni az ENSZ főtitkárát is az üggyel kapcsolatos releváns információkról. Ha a BT nem állapította meg az agressziós cselekményt, de foglalkozik az üggyel, akkor a 15bis cikk 8. bekezdése szerint az ügyésznek a főtitkár részére küldött értesítést követően hat hónapig várnia kell arra, hogy a BT megállapítsa-e az agressziós cselekmény elkövetését.⁹⁸ A jogszabályból az is világosan kiderül („kérdések kérdése”), hogy ez nem azt jelenti, hogy a főügyész a BT megállapítása nélkül nem kezdeményezhet büntetőeljárást – bár a BT azt akár fel is függesztheti a Statútum 16. cikke értelmében. Ha a BT nem dönt, az ügyész a tárgyalástelőkészítő kamara jóváhagyásával folytathatja a büntetőeljárást.⁹⁹

Megjegyzendő, hogy az agressziós cselekmény tervezésének vagy előkészítésének korai szakaszában tanúsított egyéni magatartás csak akkor keletkeztet egyéni büntetőjogi

⁹⁴ Saját ábra 2024. Lásd ennél részletesebb táblázatot: Béres: i.m.189. o.

⁹⁵ Amendments on the Crime of Aggression to the Rome Statute of the International Criminal Court, Kampala, 2010. június 11. United Nations Treaty Collection 2013, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtldsg_no=XVIII-10-b&chapter=18&clang=_en.

⁹⁶ Kenya: Declaration of Non-Acceptance of Jurisdiction of the International Criminal Court Pertaining to the Crime of Aggression Pursuant to Paragraph 4 of Article 15bis of the Rome Statute. International Criminal Court, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2015_NV_Kenya_Declaration_article15bis-4.pdf.

⁹⁷ Guatemala: Declaration of Non-Acceptance of Jurisdiction of the International Criminal Court in Respect of the Crime of Aggression by the Republic of Guatemala in Accordance with Articles 5, 12, 15 bis (4), 121(5) of the Rome Statute, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/20180206142750_ENG.pdf.

⁹⁸ Hoffmann: i.m. 66.o. Vö. „Rome Statue”, 15bis, 6–8. bekezdések.

⁹⁹ „Római Statútum”

felelősséget, amennyiben a *nyilvánvalóan jogellenes állami cselekmény* ténylegesen megtörténik (ez az elem az előbbi *sine qua non*jaként értelmezhető), ahogy már az ILC 1996-os jelentésében is szerepelt.¹⁰⁰

„A kérdések kérdése”

A „kérdések kérdése” a kampaloi konferencián az volt: mi történjen akkor, ha a BT (bárminő politikai megfontolásból) mégsem állapít meg agressziót, miután egy részes állam kérésére vagy *proprio motu* az ICC ügyésze vizsgálatot indított?¹⁰¹

2010-ben a tárgyalások előrehaladtával egyértelművé vált, hogy a BT monopóliumát nem lehet fenntartani az agressziós cselekmények megállapítására, azaz nem teheti függővé az ICC büntetőeljárásának a megindítását.¹⁰² Kreß és Holtzendorff kiemelték, hogy az agresszió bűncselekményével foglalkozó különleges munkacsoport (*Special Working Group on the Crime of Aggression*, SWGCA) tagjai szinte azonnal egyetértettek abban, hogy az egyéni büntetőjogi felelősség megállapítása céljából kizárólag az ICC feladata annak meghatározása, hogy az agresszió bűncselekményének állami magatartási eleme teljesült-e vagy sem, ami egyértelművé teszi, hogy a BT az agresszió cselekményének (nem)létére vonatkozó megállapításai, különösen a 3314. határozat mellékletének 2. és 4. cikkében foglaltak, nem kötelezik az ICC-t.¹⁰³ Ezért jutottak a fent említett következtetésre, miszerint ha az ügyészi értesítés időpontjától számított hat hónapon belül nem születik ilyen BT határozat, „az ügyész folytathatja a nyomozást az agresszió bűncselekménye tekintetében, feltéve, hogy a tárgyaláselőkészítő kamara a 15. cikkben foglalt eljárásnak megfelelően engedélyezte a vizsgálatok megkezdését az agresszió bűncselekménye tekintetében, és a BT a 16. cikkel összhangban nem döntött másként.”¹⁰⁴ Így a Római Statútum 15bis cikk 9. pontja szerint az ICC döntését arra vonatkozóan, hogy megvalósult-e agresszió, nem befolyásolhatja a Bíróságon kívüli más szerv. Emellett konszenzusra jutottak abban is, hogy a Statútum 13. cikkében felsorolt mindhárom kiváltó mechanizmus¹⁰⁵ az agresszió bűncselekményére ugyanúgy vonatkozzon.¹⁰⁶

Összefoglalva a korlátokat és lehetőségeket, az ICC joghatósága a következő értelemben gyakorolható agresszió bűncselekménye tekintetében:

1. *Anyagi jogi*: azokra a tényállásokra korlátozott (8bis cikk), amelyek megfelelnek a *nyilvánvaló jogellenesség* követelményének.¹⁰⁷ Igazolva ezzel, hogy az agresszió tilalma az

¹⁰⁰ Kreß 2018: 16.o. és McDougall, Carrie: The Individual Conduct Elements of the Crime, 200. o. In The Crime of Aggression under the Rome Statute of the International Criminal Court. Cambridge Studies in International and Comparative Law, Cambridge University Press, 2013, 167–204. o., <https://doi.org/10.1017/CBO9780511894589.008>. Több nemzetközi jogász kritika alá vonta az állami elemet, például Tom Dannenbaum. Szerintük az agresszió bűncselekményének az állami elem nélkül is meg kellene állnia a helyét. Vö. Dannenbaum, Tom: Mechanisms for Criminal Prosecution of Russia’s Aggression Against Ukraine. In Just Security, 2022. március 10., <https://www.justsecurity.org/80626/mechanisms-for-criminal-prosecution-of-russias-aggression-against-ukraine/> (2024. november 20.).

¹⁰¹ Kreß–Holtzendorff: i.m. 1188.o. Lásd még: Kreß 2018.

¹⁰² Ezt Antonio Cassese már 2007-es írásában is részletesen kifejtette: „nemzetközi bíróságokat nem kötheti egy politikai testület által hozott döntés – bár fontos része, hiszen a BT segíthet is, és általa könnyebb az agresszió megállapítása.” Cassese: i.m. 846. o.

¹⁰³ Kreß–Holtzendorff: i.m. 1196. o. Lásd még: Kreß 2018.

¹⁰⁴ „Római Statútum”

¹⁰⁵ „a) valamely részes állam a 14. cikkel összhangban az ügyész elé utal egy olyan helyzetet, amelyben egy vagy több ilyen bűncselekményt látszólag elkövettek; (b) az Egyesült Nemzetek Alapokmányának VII. fejezete alapján eljáró Biztonsági Tanács az ügyész elé utal egy olyan helyzetet, amelyben egy vagy több ilyen bűncselekményt látszólag elkövettek; vagy (c) az ügyész a 15. cikkel összhangban nyomozást kezdeményezett ilyen bűncselekmény tekintetében.” „Római Statútum”

¹⁰⁶ Kreß és Holtzendorff: i.m. 1195.o. Későbbi értékelést lásd még: Kreß 2018.

¹⁰⁷ Kreß–Holtzendorff: i.m. 1193.o. és lásd még Kreß 2018: 6. o.

általános erőszaktilalom „imperatív” magja. Hozzám hasonlóan, Antonio Cassese és Claus Kreß ugyancsak fontosnak tartották kihangsúlyozni, miszerint a minőségi dimenzió kifejezetten azt igazolja, hogy az általános erőszaktilalomnak van egy vitathatatlan magja (*a fogalom magja*),¹⁰⁸ melyet bizonyos szürke zóna vesz körül, ami kívül marad az agresszió bűncselekményének meghatározásán.¹⁰⁹

A nyilvánvaló jogellenesség pedig akkor állapítható meg, ha a cselekmény mennyiségi (*súlyossága és mértéke*), másrészt minőségi (*jellege*) szempontból együttesen éri el a szükséges küszöbértéket. Ha a három kritérium közül csak az egyik teljesül, vagy egyik meghatározó, de a másik kettő teljesen hiányzik, a cselekmény nem minősíthető nyilvánvaló jogsértésnek.

A fogalommeghatározás bírói finomítására még így is sok lehetőség van, különösen a küszöbértékre vonatkozó követelmény tekintetében. Holtzendorff és Kreß hangsúlyozták, a jövő fontos kihívása annak feltárása, hogy a nemzetközi szokásjog milyen mértékben segíthet a norma tartalmának további tisztázásában.¹¹⁰

2. *Személyi-, tárgyi- és időbeli joghatóság*: olyan részes államok esetében gyakorolható az ICC joghatósága agresszió bűncselekményében, akik elfogadták a kampalai módosítást (lásd a táblázatot), és az agressziót az adott részes államok állampolgárai (*ratione personae*) és az adott részes államok területén (*ratione loci*) követik el. A 15bis, 2. és 3. bekezdése alapján pedig az ICC csak azokra az agresszióval kapcsolatos bűncselekményekre gyakorolhat joghatóságot, „amelyeket harminc részes állam által a módosítások ratifikálását vagy elfogadását követő egy év elteltével követtek el. A Bíróság az agresszió bűncselekménye felett a jelen cikkkel összhangban gyakorolja joghatóságát, feltéve, hogy 2017. január 1-je után a részes államok az Alapokmány módosításának elfogadásához szükséges többséggel megegyező többséggel hoznak határozatot”¹¹¹ (*ratione temporis*). Ezek a feltételek teljesültek, az ICC joghatósága 2018. július 17-től aktiválódott.
3. *A bűnvádi eljárás és feltételei*: Ha a fentiek teljesülnek, a bűnvádi eljárást a 15bis cikk alapján, a 13. cikk a) és c) pontjaival összhangban, az ügyész *proprio motu* vagy a részes államok kérésére indíthatja el. Mindkét esetben szükséges a hat bíróból álló tárgyaláselőkészítő kamara engedélye.

A fenti feltételek (1. és 2.) nem korlátozóak, így az ICC joghatósága automatikusan aktiválódik, ha a BT utalja az ügyet a bíróság elé a 15ter cikk, a 13. b) cikkkel összhangban. Ekkor az ügyben szereplő bármely állam „kvázi tagállami státust”¹¹² nyer.¹¹³ Egyetlen eljárási követelmény e tekintetben a 30 állam ratifikációjának feltétele volt. Ugyanezzel a lendülettel a BT 12 hónapra fel is függesztheti a már folyamatban lévő eljárást a 16. cikk alapján (ami megújítható).¹¹⁴

III.5. Az agressziófogalom mátrixa

Végül meg kell említenem Hoffmann Tamás megállapítását az agresszió fogalmának fokozatait illetően. Hiszen már a fentiekből is nagyjából kiderült, hogy a Római Statútumban kétféle definíció ért össze. Míg a 8bis cikk 2. bekezdése az agresszió bűncselekményét az agressziós cselekményekkel azonosította, abból kiindulva, hogy lényegében a 3314-es ENSZ-

¹⁰⁸Cassese: i.m. 847. o.

¹⁰⁹Kreß 2018: 6. o.

¹¹⁰Kreß–Holtzendorff: i.m. 1211. o.

¹¹¹„Római Statútum”

¹¹²A „kvázi tagállami státus” kifejezés minden esetben fontos: egyértelművé teszi, hogy ez nem jelenti azt, hogy teljeskörű részes állami státust nyertek volna.

¹¹³Lásd még erről Béres Nóra az Al-Bashir ügygel kapcsolatban tett megállapításait is. Béres: i.m.

¹¹⁴Természetesen BT által kezdeményezett ICC eljárások esetében a felfüggesztési jogosultság a BT-t a másik három nemzetközi bűncselekmény kapcsán is megilleti, tehát nem agresszió-specifikus ez a lehetőség.

határozat ismétlése volt, addig a 8bis cikk 1. bekezdése a benne levő minősítés miatt inkább az ICJ fegyveres támadással kapcsolatos joggyakorlatára utalt. Hoffmann szerint ennek az lett a következménye, hogy bár az agresszió bűncselekménye szűkebb kategória, mint a 3314-es határozaté, de összességében mégis tágabb, mint az úgynevezett agressziós háború bűncselekménye – még annak ellenére is, hogy a II. világháborús joggyakorlatnak megfelelően szintén a politikai és katonai döntéshozókra korlátozódik.¹¹⁵

Akárhogy is nézzük, az ICC Statútumában szereplő szűk meghatározással meg lehet állapítani az általános erőszaktilalom *jus cogens* normájának vitathatatlan magját anélkül, hogy túlságosan ragaszkodnánk valamiféle esszencializmushoz. Sőt, Kampalát követően végre már a revizionisták sem tagadhatják, hogy az agresszió olyan nemzetközi bűncselekményt jelent, amely az állami felelősség mellett magában foglalja az egyéni büntetőjogi felelősséget is. Ebből következően az állami vezetők 2018-tól tudják, hogy a szabadságukat kockáztatják, ha úgy döntenek, hogy fegyveres erő alkalmazását kezdeményezik és annak jogellenessége észszerűen nem vitatható.¹¹⁶ Ennek tankönyvi példája Oroszország Ukrajna elleni nyílt és teljes körű agressziója. E kontextusban pedig egyre sürgetőbb lenne, hogy az agresszió bűncselekményében is elszámoltathatóvá váljanak az agressziós háború kirobbantásáért felelős vezetők.

A probléma viszont az, hogy bár Ukrajna 2025. január 1-jétől az ICC teljes jogú részes állama, és még a kampalait módosítást is ratifikálta, de Oroszország nem tagja a Római Statútumnak. Ezért a Bíróság agresszió bűncselekménye tekintetében nem gyakorolhatja joghatóságát. A helyzet kizárólag a Római Statútum módosításával lenne orvosolható, melynek során az ICC agresszió büntette feletti joghatóságát összhangba hoznák a többi bűncselekménnyel, azaz a népirtás, emberiség elleni bűncselekmények és háborús bűncselekmények feletti joghatóságával. A reform egyik legfontosabb eleme pedig minden bizonnyal a Statútum 15bis cikk 5. bekezdésének eltávolítása lenne, amely jelenleg teljesen kizárja az ICC joghatósága alól az agressziós bűncselekményt a nem részes államok esetében, legyen akár az agresszor, vagy az áldozat állam. A kérdés az, vajon van-e reális esély a módosításra és milyen eljárási keretek között valósulhatna meg?

IV. Kilátások a Római Statútum módosításának tárgyában

Az RC/Res.6 határozat értelmében a kampalait módosításokkal bevezetett joghatósági rendszer következő felülvizsgálata 2025-ben¹¹⁷ volt esedékes, amikor¹¹⁸ végre lehetőség kínálkozott volna az ICC joghatóságát érintő reformok elfogadására. Előzetes tervezetek alapján a módosításokra vonatkozóan konkrét javaslatok is születettek.¹¹⁹ Bár – ahogy előre

¹¹⁵ Hoffmann: i.m. 67. o.

¹¹⁶ Vö. Kreß 2018.

¹¹⁷ Az ICC részes államai közgyűlésének rendkívüli ülését 2025. július 7–9. között tartottak ENSZ-ben, New Yorkban. Lásd erről: Trahan, Jennifer: Crime of Aggression Negotiations Blocked by France, the United Kingdom, and Canada. In *Opinio Juris*, 2025. július 31., <https://opiniojuris.org/2025/07/31/crime-of-aggression-negotiations-blocked-by-france-the-united-kingdom-and-canada/> (2026. február 2.). Lásd erről még: Reisinger Coracini, Astrid – Kreß, Claus: For an Effective and Legitimate Jurisdictional Regime on the Crime of Aggression at Last: States Parties to the Statute of the International Criminal Court to Convene on Monday for a Special Session in New York. In *EJIL:Talk!*, 2025. július 4., <https://www.ejiltalk.org/for-an-effective-and-legitimate-jurisdictional-regime-on-the-crime-of-aggression-at-last-states-parties-to-the-statute-of-the-international-court-to-convene-on-monday-for-a-special-session-in-new-yor/> (2026. február 2.).

¹¹⁸ Úgy határoz továbbá, hogy hét évvel a Bíróság joghatóságának kezdete után felülvizsgálja az agresszió bűncselekményére vonatkozó módosításokat; Resolution RC/Res.6, para. 4.

¹¹⁹ Hassfurth, Isabelle: Accountability for the Crime of Aggression against Ukraine: An Immediate Call to Reform the ICC's Jurisdiction. In *VerfBlog*, 2024. február 24., <https://verfassungsblog.de/aggression-ukraine/> (2025. június 17.).

sejthető volt – végül 2025-ben nem történt módosítás,¹²⁰ de 2029-ben újra napirendre kerül.¹²¹ Éppen ezért érdemes áttekinteni, milyen elemeket tartalmazott a módosításra vonatkozó indítvány szövegtervezete.

A *Global Institute for the Prevention of Aggression* (GIPA), az agresszió bűncselekményének és a nemzetközi büntetőjognak mintegy 50 szakértőből álló csoportja egy olyan indítványt terjesztett elő, amelyben részletesen ismertette a módosítás szövegtervezetét és annak magyarázatát.¹²² Amint említettem, a módosítások alapvető célja, hogy „az ICC agresszió büntette feletti joghatóságát összhangba hozza a bíróság népirtás, emberiesség elleni bűncselekmények és háborús bűncselekmények feletti joghatóságával.”¹²³ A GIPA szakértőinek véleménye szerint a módosítás nemcsak az igazságosság elvét védené meg, de ez az egyetlen módja annak is, hogy az ENSZ Alapokmányának alapköve, az *általános erőszaktilalom megmeneküljön az eróziótól*. Ráadásul az, hogy a *joghatósági rés* milyen súlyos következményekkel jár, még soha nem volt ennyire szembetűnő, mint most, az ukrajnai helyzettel kapcsolatban.¹²⁴ A GIPA által javasolt módosítások a következőket tartalmazzák:

„A 15bis cikk 4. és 5. bekezdését mai formájában el kell hagyni, és a 15bis cikk 3. bekezdése után a következő szöveggel egészülne ki: a Bíróság a 12. cikkel összhangban joghatóságot gyakorolhat az agresszió bűncselekménye felett, ha az alábbi államok közül egy vagy több ratifikálta vagy elfogadta az agresszióra vonatkozó módosításokat, vagy az 5. bekezdéssel összhangban elfogadta a Bíróság joghatóságának gyakorlását az agresszió bűncselekménye felett: (a) Az az állam, amelynek területén a kérdéses magatartás történt, vagy – ha a bűncselekményt hajó vagy légi jármű fedélzetén követték el – az az állam, amelyben a hajót vagy légi járművet lajstromozták; (b) Az az állam, amelynek a bűncselekménnyel vádolt személy állampolgára.”¹²⁵

Továbbá, „[h]a a 4. bekezdés értelmében olyan állam elfogadására van szükség, amely nem erősítette meg vagy nem fogadta el az agresszióra vonatkozó módosításokat, vagy amely nem részese ennek a Statútumnak, ez az állam a hivatalvezetőhöz benyújtott nyilatkozatával elfogadhatja a Bíróság joghatóságának gyakorlását az agresszió bűncselekménye felett a 12. cikk 3. bekezdésével összhangban.”¹²⁶

Ezzel a módosítással tehát egy nem részes állam is elfogadhatná a bíróság joghatóságát az agresszióra vonatkozóan is. Másrészt a legnagyobb korlátozásokat, a korábban említett *opt-out* rendelkezést – 15bis cikk 4. bekezdését – is teljesen kivennék a Statútumból, még akkor is, ha értelmezése vitatott (lásd még az előző részeket). Ezzel együtt eltávolítanák a Statútum már említett, 15bis cikk 5. bekezdését is, ami teljesen kizárja az ICC joghatósága alól az agressziós bűncselekményt a nem részes államok esetében, legyen akár az agresszor, vagy az áldozat állam. Bár a javaslatban megjegyezték, hogy az alapprobléma ezzel a módosítással sem lenne feltétlenül megoldva, mert a Statútum 121. cikkének 5. bekezdésében lévő kétértelműségeket még így is kihasználhatják azok, akik *elszántan korlátozni akarják* a bíróság joghatóságát.

¹²⁰ Trahan 2025.

¹²¹ ICC-ASP/S-1/Res.1

¹²² Global Institute for the Prevention of Aggression (GIPA): Proposal for a Model Amendment to the Rome Statute to Include the Crime of Aggression Committed by Non-State Actors, (nd), <https://crimeofaggression.info/wp-content/uploads/GIPA-model-amendment-proposal.pdf>.

¹²³ GIPA: Proposal for the amendment of the conditions under which the International Criminal Court exercises jurisdiction over the crime of aggression. <https://crimeofaggression.info/wp-content/uploads/GIPA-model-amendment-proposal.pdf>, 1_, 7.o., (továbbiakban: „Proposal for the amendment”), és lásd még: Trahan 2023: i.m.

¹²⁴ Vö. „Proposal for the amendment”, és lásd még: Trahan 2023.

¹²⁵ „Proposal for the amendment”, para. 2, 2. o.

¹²⁶ „Proposal for the amendment”, para. 5, 2.o. Nota bene: az ICC gyakorolhat joghatóságot olyan nem részes államok állampolgárai felett, akik népirtást, emberiesség elleni bűncselekményeket vagy háborús bűncselekményeket követnek el egy részes állam területén, vagy olyan részes államok állampolgárai felett, akik népirtást, emberiesség elleni bűncselekményeket vagy háborús bűncselekményeket követnek el egy nem részes állam területén.

Mindenesetre a GIPA tervezet nem a teljes 15bis cikk törlését javasolta a benne lévő időbeli hatályra vonatkozó rendelkezések miatt, illetve a 15bis cikk 6. és 8. bekezdéseit is érintetlenül kívánják hagyni.¹²⁷ A javaslat tehát megszületett, így a Római Statútum módosítása az ICC 125 részes államának¹²⁸ döntésén múlik. Csakhogy éppen ez utóbbi tűnik az egyik legnehezebb feladatnak.

Egyrészt, ha visszaidézzük az előző pontban taglalt kampalai eseményeket, láthatjuk, hogy éppen az ICC legbefolyásosabb részes államai, Franciaország és az Egyesült Királyság nyomására korlátozták az ICC agresszióra vonatkozó joghatóságát Kampalában. Ezért feltételezhető volt, hogy 2025-ben sem fognak gyökeresen más álláspontot képviselni ebben a kérdésben. Ez így is történt: Franciaország, az Egyesült Királyság, továbbá Kanada, Japán, Új-Zéland, illetve néhány más állam a döntés elhalasztására irányuló indítvány előterjesztésével végül is megakadályozták a módosítás elfogadását.¹²⁹ Jóllehet, ha az agresszióra vonatkozó reformokat illetően mégis konszenzus lenne a részes államok körében, a módosítás eljárási folyamata rendkívül időigényes, ráadásul a menete is homályos, mivel abban máig nem sikerült megegyezni.

Utóbbi tekintetében, ahogy a GIPA-tervezetben olvasható, az ICC részes államai már a kampalai konferencián elismerték, hogy sem a 121. cikk 4. bekezdése, sem az 5. bekezdése nem illeszkedik pontosan az agresszió módosításaihoz. Jóllehet 2010-ben a módosítások a 121. cikk 5. bekezdésével összhangban léptek hatályba, de azt akkor nem tisztázták, hogy a 15bis cikk módosítása kapcsán milyen hatálybalépési eljárást kell majd alkalmazni.¹³⁰ Főszabály szerint az első lépés magának a módosításnak az elfogadása, melyhez a Statútum 121. cikk 3. bekezdése értelmében 2/3-os többség elfogadása szükséges (ez jelenleg 83 államot jelent). A második lépés, pedig az ilyen módosítás hatálybalépésére vonatkozik, azonban a 121. cikk 4. és 5. bekezdése két különböző rendszert is előírt ennek tekintetében. A vita tárgya pedig az, hogy a kettő közül melyik alkalmazandó a kampalai módosítására. A szakirodalomokban fellelhető egyik értelmezés szerint a módosítás az összes részes államra nézve egy évvel azután lépne hatályba, hogy a tagállamok 7/8-a (jelenleg 109 állam) ratifikálta azt.¹³¹ Ez rendkívül magas küszöbértéket jelentene, sok időt igényelne, ráadásul az a kérdés sem tisztázott, hogy az ICC meglévő joghatósági rendszerének módosítása alatt mi lenne azzal a 47 állammal, akik már korábban is ratifikálták a kampalai módosítást. Vajon addig elveszítené az ICC a joghatóságát velük szemben?¹³² Egy másik jogértelmezés szerint azonban a módosítás módosítását a Római Statútum nem szabályozza, ezért a 121. cikk 4. bekezdésének követelménye csak a kampalai módosítást már ratifikáló államok tekintetében határozható meg. Így a módosítások a ratifikáló felek számára akkor lépnének hatályba, ha a 45 állam 7/8-a elfogadta azokat.¹³³

A GIPA javaslata ezt az összetett kérdést egy átmeneti rendelkezéssel hidalná át, amely előírná, hogy a 15bis cikk 4. bekezdésének 2010-es változata továbbra is alkalmazandó a ratifikáló részes államokra az új módosítások általános hatálybalépéséig, ha a 121. cikk 4. bekezdésére hivatkoznak; vagy addig, amíg az egyes részes államok nem ratifikálják az új módosításokat, amennyiben a 121. cikk 5. bekezdésére hivatkoznak.¹³⁴ De az is előrevezető lenne, hogyha olyan megállapodást hoznának a tagállamok, miszerint a módosítások elfogadása

¹²⁷ „Proposal for the amendment”, para. 7, 4. o. és uo. para. 16, 6. o.

¹²⁸ Időközben sajnálatos módon Magyarország kormánya bejelentette, hogy kezdeményezi kilépését az ICC-ből – bár ez egy hosszadalmas, időigényes jogi folyamat, az aláírástól számítva legalább egy év.

¹²⁹ Coracini–Kreß: i.m.; Trahan 2025.

¹³⁰ „Proposal for the amendment”, para 22, 7. o.

¹³¹ Hassfurth: i.m.

¹³² „Proposal for the amendment”, para. 23, 7. o.

¹³³ Vö. Hassfurth: i.m.

¹³⁴ „Proposal for the amendment”, para. 24, 7. o.

után, a kampalmai módosítást már ratifikáló államok esetében az új módosítások is azonnal életbe lépnek.¹³⁵

V. Összefoglalás

Az eddigieket összefoglalva úgy vélem, hogy az agresszió tekintetében egy életképes fogalom született, az agressziós cselekmények nem taxatív felsorolása pedig csak tovább erősítette a tilalom pontos behatárolását. Sőt, az agresszió meghatározásából kiindulva – amint Kreß is rámutatott – a kampalmai módosításokat követően sikerült olyan egzakt definíciót alkotni az agresszió bűncselekményének anyagi jogi meghatározására is, *mint amilyennek a nemzetközi jog szerinti bűncselekménynek feltétlenül lennie kell.*¹³⁶

Ennek ellenére az agresszió bűncselekményét illetően nemcsak a személyi kör szűkebb a Római Statútum 5. cikkében szereplő másik három bűncselekményhez képest, hanem az ICC joghatósága agresszió tárgyában csak speciális esetben aktiválható még a részes államok körében is. Ezért, ha az agresszor állam nem részes állama a Római Statútumnak, az ICC a 15bis cikk 5. bekezdésében¹³⁷ foglaltak alapján egyáltalán nem gyakorolhat joghatóságot. Következésképpen a Bíróság nem tud érdemben eljárni, az olyan égető helyzetekben, mint amilyen a jelenlegi orosz agresszió. Az agresszióra vonatkozó korlátozó rezsim módosítására pedig az ICC részes államainak 2025. évi különleges ülésén sem került sor. Ráadásul, miután az akadályt – ezúttal a döntés elhalasztására irányuló indítvány előterjesztésével – újfent a részes államok legbefolyásosabb tagjai jelentették, még az is kétséges, hogy a 2029-re összehívott különleges ülésszakon konszenzus születik az ICC joghatóságának az agresszió bűncselekményére történő általános kiterjesztéséről.

Irodalomjegyzék

Ádány, Tamás Vince: A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága. Doktori értekezések (8), Pázmány Press, Budapest, 2014, 33. o.

Amendments on the Crime of Aggression to the Rome Statute of the International Criminal Court, Kampala, 2010. június 11. United Nations Treaty Collection 2013, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10-b&chapter=18&clang=_en.

Armed Activities on the Territory of the Congo (New Application: 2002) (Democratic Republic of the Congo v. Rwanda), lásd erről <https://www.icj-cij.org/case/126>.

Béres, Nóra: A Biztonsági Tanács által a Nemzetközi Büntetőbíróság elé utalt helyzetek legfontosabb jogi problémái. Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest, 2021. <https://doi.org/10.47079/2021.bn.btnbb.5>

¹³⁵ Hassfurther: i.m.

¹³⁶ Kreß 2018: 17. o.

¹³⁷ A 15bis cikk 5. bekezdése szerint: „In respect of a State that is not a party to this Statute, the Court shall not exercise its jurisdiction over the crime of aggression when committed by that State’s nationals or on its territory.” „Római Statútum”

Cassese, Antonio: On Some Problematical Aspects of the Crime of Aggression, In *Leiden Journal of International Law*, Vol. 20, No. 4, 2007, 841–849. o. <https://doi.org/10.1017/S0922156507004487>.

Clancy, Dawn: The Divide Hardens on What a Special Court for the Crime of Aggression by Russia Should Look Like. In *Just Security*, 2023. május 23., <https://www.passblue.com/2023/05/23/the-divide-hardens-on-what-a-special-court-for-the-crime-of-aggression-by-russia-should-look-like/> (2026. február 26.).

Corten, Oliver – Koutroulis, Vaio: The Jus Cogens Status of the Prohibition on the Use of Force: What Is Its Scope and Why Does It Matter? In Tladi, Dire (szerk.): *Peremptory Norms of General International Law (Jus Cogens)*. Brill, Leiden, 2021, 629–667. o., https://doi.org/10.1163/9789004464124_023.

Dannenbaum, Tom: Aggression and Atrocity: The Interstate Element, Politics, and Individual Responsibility, In Bock, Stefanie – Conze, Eckart (szerk.): *Rethinking the Crime of Aggression: International and Interdisciplinary Perspectives*. TMC Asser Press, 2021. https://doi.org/10.1007/978-94-6265-467-9_12.

Dannenbaum, Tom: Aggression and Atrocity: The Interstate Element, Politics, and Individual Responsibility. In Bock, Stefanie – Conze, Eckart (szerk.): *Rethinking the Crime of Aggression: International and Interdisciplinary Perspectives*. TMC Asser Press, 2021, 225–255. o., https://doi.org/10.1007/978-94-6265-467-9_12.

Dannenbaum, Tom: Mechanisms for Criminal Prosecution of Russia’s Aggression Against Ukraine. In *Just Security*, 2022. március 10., <https://www.justsecurity.org/80626/mechanisms-for-criminal-prosecution-of-russias-aggression-against-ukraine/> (2024. november 20.).

Dannenbaum, Tom: Why Have We Criminalized Aggressive War? In *Yale Law Journal*, 2016/126 (2017), 1242–1318. o., <https://ssrn.com/abstract=2760520>.

Declaration of Non-Acceptance of Jurisdiction of the International Criminal Court Pertaining to the Crime of Aggression Pursuant to Paragraph 4 of Article 15bis of the Rome Statute. International Criminal Court, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2015_NV_Kenya_Declaration_article15bis-4.pdf.

Declaration of Non-Acceptance of Jurisdiction of the International Criminal Court in Respect of the Crime of Aggression by the Republic of Guatemala in Accordance with Articles 5, 12, 15 bis (4), 121(5) of the Rome Statute, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/20180206142750_ENG.pdf.

Definition of Aggression, United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX) <http://hrlibrary.umn.edu/instate/GAres3314.html>.

GIPA: Proposal for the amendment of the conditions under which the International Criminal Court exercises jurisdiction over the crime of aggression. <https://crimeofaggression.info/wp-content/uploads/GIPA-model-amendment-proposal.pdf>, 1_.

Global Institute for the Prevention of Aggression (GIPA): Proposal for a Model Amendment to the Rome Statute to Include the Crime of Aggression Committed by Non-State Actors, (nd), <https://crimeofaggression.info/wp-content/uploads/GIPA-model-amendment-proposal.pdf>.

Green, James A. – Henderson, Christian – Ruys, Tom: Russia's Attack on Ukraine and the Jus Ad Bellum, In *Journal on the Use of Force and International Law*, Vol. 9, No. 1, 2022, 4–30. o. <https://doi.org/10.1080/20531702.2022.2056803>

Hassfurth, Isabelle: Accountability for the Crime of Aggression against Ukraine: An Immediate Call to Reform the ICC's Jurisdiction. In *VerfBlog*, 2024. február 24., <https://verfassungsblog.de/aggression-ukraine/> (2025. június 17.). <https://doi.org/10.59704/37a28b8697eff8f0>

Hazard, John N.: Try Again to Define Aggression? In *American Journal of International Law*, 1968/62(3), <https://doi.org/10.2307/2197287>

Hoffmann, Tamás: Contra aggressionem? Az agresszió bűncselekményével kapcsolatos nemzetközi jogi dilemmák. In *Allam- és Jogtudomány*, Vol. 60, No. 1, 2019, 36–68. o.

Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/b-29.html>, 9. cikk

International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment of 1 October 1946.

Kajtár, Gábor: Az erőszak tilalma. In Jakab, András – Fekete, Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, 2018, <http://ijoten.hu/szocikk/az-eroszak-tilalma> [28] (2025. április 9.).

Kelsen, Hans: Collective and Individual Responsibility in International Law with Particular Regard to the Punishment of War Criminals. In *California Law Review*, Vol. 31, No. 5, 1943, 530–571. o. <https://doi.org/10.2307/3477207>

Kelsen, Hans: Will the Judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law? In Mettraux, Guénaél (szerk.): *Perspectives on the Nuremberg Trial*. Oxford University Press.

Kende, Tamás – Nagy, Boldizsár – Sonnevend, Pál – Valki, László: *Nemzetközi jog*. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2014.

Kolb, Robert: *Peremptory International Law – Jus Cogens: A General Inventory*. Hart Publishing, Oxford – Portland, Oregon, 2015.

Koskenniemi, Martti: Fragmentation of international law: Difficulties arising from the diversification and expansion of international law. Report of the Study Group of the International Law Commission, 2006.

Kreß, Claus – Holtzendorff, Leonie von: The Kampala Compromise on the Crime of Aggression. In *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 8, No. 5, 2010, 1179–1217. o. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqq069>

Kreß, Claus: On the Activation of ICC Jurisdiction over the Crime of Aggression, In *Journal of International Criminal Justice*, 2018/1, 1–17. o., <https://doi.org/10.1093/jicj/mqy007>

Levshin, Anatoly: Jus Contra Bellum in the Modern States System: Observations on the Anomalous Origins of the Crime of Aggressive War. In *St Antony's International Review*, Vol. 10, No. 2, 2015, 141–167. o., <http://www.jstor.org/stable/26229191>

McDougall, Carrie: The Individual Conduct Elements of the Crime, 167–204. o., In *The Crime of Aggression under the Rome Statute of the International Criminal Court. Cambridge Studies in International and Comparative Law*, Cambridge University Press, 2013. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511894589.008>

McDougall, Carrie: Why Creating a Special Tribunal for Aggression Against Ukraine Is the Best Available Option: A Reply to Kevin Jon Heller and Other Critics. In *Opinio Juris*, 2022. március 15., <http://opiniojuris.org/2022/03/15/why-creating-a-special-tribunal-for-aggression-against-ukraine-is-the-best-available-option-a-reply-to-kevin-jon-heller-and-other-critics/> (2026. február 26.)

Reisinger Coracini, Astrid – Kreß, Claus: For an Effective and Legitimate Jurisdictional Regime on the Crime of Aggression at Last: States Parties to the Statute of the International Criminal Court to Convene on Monday for a Special Session in New York. In *EJIL:Talk!* 2025. július 4., <https://www.ejiltalk.org/for-an-effective-and-legitimate-jurisdictional-regime-on-the-crime-of-aggression-at-last-states-parties-to-the-statute-of-the-international-court-to-convene-on-monday-for-a-special-session-in-new-york/> (2026. február 2.).

Second Day, Wednesday, 11/21/1945, Part 04, in *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Volume II. Proceedings: 11/14/1945-11/30/1945. Nuremberg: IMT, 1947.*, <https://www.roberthjackson.org/speech-and-writing/opening-statement-before-the-international-military-tribunal/> 98–102. o.

Shelton, Dinah: Jus Cogens. In *Elements of International Law*. Oxford Academic, 2021., <https://doi.org/10.1093/law/9780198865957.001.0001>

Statement of the MFA of Ukraine on the Illegitimacy of the Russian Federation's Presence in the UN Security Council and in the United Nations as a Whole. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, 2022. december 26., <https://mfa.gov.ua/en/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-nelegitimnosti-perebuvannya-rosijskoyi-federaciyi-v-radi-bezpeki-onn-ta-organizaciyi-obyednanih-nacij-u-cilomu> (2026. február 26.)

Takács, Izolda: A jus cogens archetípusa – Az általános erőszaktilalom jus cogens státusának vizsgálata a feltétlen alkalmazást igénylő normák szigorú demarkációs kritériumrendszere mentén. Kézirat, 2026, megjelenés alatt.

Tomuschat, Christian: The Security Council and Jus Cogens, In Cannizzaro, Enzo (szerk.): *The Present and Future of Jus Cogens*. Sapienza Università Editrice, 2015.

Trahan 2023. és Kovács, Péter: A Római Statútum és a nem részes államok, In *Állam és Jogtudomány*, 2022/4, 64–89. o., <https://doi.org/10.51783/ajt.2022.4.05>

Trahan, Jennifer: Amending the Kampala Amendments: A Proposal to Harmonize the ICC's Jurisdiction. In *Opinio Juris*, 2023. február 10., <http://opiniojuris.org/2023/10/02/amending-the-kampala-amendments-a-proposal-to-harmonize-the-iccs-jurisdiction/> (2025. augusztus 21.).

Trahan, Jennifer: Crime of Aggression Negotiations Blocked by France, the United Kingdom, and Canada. In *Opinio Juris*, 2025. július 31., <https://opiniojuris.org/2025/07/31/crime-of-aggression-negotiations-blocked-by-france-the-united-kingdom-and-canada/> (2026. február 2.).

Tsagourias, Nicholas: Nicolas Politis' Initiatives to Outlaw War and Define Aggression, and the Narrative of Progress in International Law. In *European Journal of International Law*, Vol. 23, No. 1, 2012, 255–266. o., <https://doi.org/10.1093/ejil/chr109>

UN General Assembly, Peace through deeds, A/RES/380, UN General Assembly, 1950. november 17.

Wilmschurst, Elizabeth: Definition of Aggression. In *United Nations Audiovisual Library of International Law*, 2008, https://legal.un.org/avl/pdf/ha/da/da_e.pdf (2025. július 12.).